
HUNLAR'DA SOSYAL, SİYÂSÎ HAYAT VE DEVLET- HALK İLİŞKİLERİ

THE POLITIC AND SOCIAL LIFE IN KHUNS AND THE RELATIONS BETWEEN STATE AND PUBLIC.

Yrd. Doç. Dr. Faris ÇERÇİ
Atatürk Üniversitesi, Erzincan Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, Erzincan

ÖZET

M.Ö. 1000 yıllarının başında en eski Türk devleti olarak tarih sahnesine çıkan Hunlar Asya'nın en büyük göçebe hanlığını kurmuştur.

Türk tarihinde büyük bir başlangıca imza atan Mete Han, ilk modern devlet ve ordu anlayışını getirmiş millet ve vatan sevgisinin kutsallığını ortaya koymuştur.

Çin yönetimi Hunlar'ı durdurmak için ordularını Türk usulüne göre eğitmişler ve Hun silahlarını kullanmışlardır.

Yerleşik hayat özlemini çeken Çi-çi Han, Talas ırmağı yakınlarında bir kale yaptırarak şehir devletinin kuruluşuna dikkat çekmiştir.

M.S. V. Yüzyılda bu günkü Budapeşte yakınlarında hükümet merkezini kuran Attila yönetimindeki Hun dalgası Avrupa'yı temelinden sarsmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hun, Mete, Çin, Çin Seddi, Attila, At Çağı.

ABSTRACT

In the begining of thousand years of B.C, Khuns that appeared in the stage of history as the oldest of Turk states established the greatest nomadic rulerness (khan) of Asia.

In Turk history, Mete Khan who importandly infliunced a historic beginning brought the first understanding about modern state and army and indicated the sacredness of love of motherland and nation.

China administration educated its armies according to system of Turks and employed weapons of Khuns to stop Khuns

Çi-çi Khan longing the settled life constructed a castle in the near river of Talas, so he atracted considerations to establishing of city state.

In A.D. the fifth century, Khuns who were under menagement of Attila establishing his center of government in the near of today's Budapest fundamentally shaken whole Europa.

Key Words : Khun, Mete, China, Chinese Wall, Attila, The horse Age.

A. GİRİŞ

Eski çağlarda Çin¹ topraklarının kuzeyi baştan başa Türk ve Moğol² kavimleri tarafından kuşatılmıştır. Doğuya doğru eski Moğol dünyası başlamakta, batıya doğru ise Türkler yoğunlaşmaktadır. Mo-tun zamanında 26 devleti yönetim altına alan³ Hunlar, hakim millet sıfatıyla Moğol dünyasının içine girip, devlet idaresine katıldıkları gibi Moğollar da Batıya, Türk âleminin içine sızmaya başlamışlardır.⁴ O tarihlerde Çin'in kuzeyinde hakimiyet sağlamak için birbiriyle devamlı olarak çarpışan iki rakip kuvvet bulunmaktadır. Bulardan biri Çinliler'in tabiriyle "Hiung-Nu"lar,⁵ diğeri de "Yüeciler"dir.⁶

Atlı kültür içerisinde kendini ayrı gören, örf ve adetleri ile yaşayan, bölgesinde Türkçe konuşan⁷, devletin sahiplerinin kendilerini, Türkçe'de "kavim, halk" manasına gelen Hun olarak kabul ettikleri⁸ bu topluluk M. Ö. 1000 yıllarının başında en eski Türk devleti olarak ortaya çıkmıştır.⁹ Oğuz ili Kıpçaklarının ecdadı olan¹⁰ ve bu günkü Moğolistan'dan Altaylara kadar uzanan toprakları ilk olarak yurt edinen¹¹ ve M.Ö.569-307 senelerinde sık sık Çin'e akınlar yapan bu göçebe Hunlar nihayet M.Ö. III. Yüzyılın ikinci

1 Çin'in bu günkü yüzölçümü 9.600.000 kilometrekareye yaklaşmaktadır. Ülkenin kuzeyi güneyinden 4000 km uzaktadır. Doğu sınırı ile batı sınırı arasındaki uzaklık 5000 kilometredir. Bu bakımdan kuzey doğuda güneş doğarken, batıda hâlâ kapkaranlık bir gece hüküm sürmektedir. Bkz. Cevdet Gökalp, **Çin Kaynaklarına Göre, Shih-Vei Kabileleri (Proto-Moğollar Üzerinde Bir Etüt Denemesi)**, Sevinç Matbaası, Ankara 1973, s. 14.

2 Laszlo RASONYI, **Tarihte Türklük**, Ankara 1988, s. 9, 174; Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, 3. Baskı, İstanbul 1981, s. 65,

3 İbrahim Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, İstanbul 1997, s. 61.

4 Cevdet Gökalp, **a.g.e.**, s. 14.

5 Hiung-Nu"lar için bkz. A.v. Gabain, **Türk Hun Münâsebetleri**, C., II., TTK. İstanbul 1943, s. 908; Z.V. Togan, **a.g.e.**, s. 164; Marcel Brion, **Hunların Hayatı**, Çeviren: M. Reşat Uzman, İstanbul 1981, s. 13; Ayrıca bkz. Doğan Avcıoğlu, **Türklerin Tarihi**, C., I., İstanbul 1989, s. 425; Nejat Diyarbakirli, **Hun Sanatı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s. 9; İsa Yusuf Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, İstanbul 1981, s. 82-83; İ. Kafesoğlu, "Türkler" İslam Ansiklopedisi, C., XII (II), s. 148; Hilmi Göktürk, **Anadolu'nun Dağında Ovasında Türk Mührü**, Erzurum 1974, s. 64; Ahmed Refik, **Büyük Tarih-i Umûmî**, C., IV., İstanbul 1327, s. 9-10.

6 D. Avcıoğlu, **a.g.e.**, C., I., s. 501; İsmet Parmaksızoğlu, Yaşar Çağlayan, **Genel Tarih**, Funda Yayınları, Ankara 1976, s. 317.

7 L. Ligeti, "Attila Hunlarının Menşei", bk. Attila ve Hunları, İstanbul 1962, s. 26.

8 İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 59.

9 Saadettin Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, Türksoy Yayınları, Ankara 1997, s. 1; Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, Türkçesi: Yıldız Moran, İstanbul 1979, s. 21.

10 Z. V. Togan, **a.g.e.**, s. 40.

11 Nejat Diyarbakirli, **a.g.e.**, s. 9.

yarısında kuvvetli bir siyâsî birlik oluşturmuş¹² ve Hun Konfederasyonu da¹³ diyebileceğimiz bu güç, Asya'nın en büyük göçebe hanlığını kurmuştur.¹⁴

Hun Tarihi bir bakıma Oğuz Destanına benzemektedir. Zira, Türk tarihinin fecri olarak nitelendirilen Hunlar'ın¹⁵ dil ve âdetleri aynen Oğuzlarda görülmektedir. Bu da, Hunlar'ın, yıllar sonra Oğuz adını almış olmalarının açık delilidir.¹⁶ Bu gün Anadolu'da bir çok köy isimlerinin de Hun sözüyle ilgili olduğu görülmektedir.¹⁷ Bu durum Oğuz boylarının Anadolu'ya yerleşmiş olduklarını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Mesela bunlardan;

1-Elazığ Palu'daki bir köy "**Hun**" adını taşımaktadır.

2- Bingöl'ün Solhan İlçesinin Arzink köyünde bir yayla "**Hun**" adıyla anılmaktadır.

3-Muş'un merkezine bağlı bir köy adı da Hunân (=Hun-ân: Hun'lar)'dır.

4-Erzincan'ın Lerdüsü köyünde bir Kom da "Hunlar" ismini taşımaktadır.¹⁸

Türklerin tarih boyunca en sıkı temasları yakın komşuları Moğollarla olmuş, bunun sonucu olarak da kalabalık Moğol kütelleri Türk idaresine alınmış ve on binlerce Moğol, Türklerle birlikte uzun göçlere katılmıştır.¹⁹ Türk-Moğol karışımından meydana geldiği ileri sürülen imparatorlukta, devleti kuran ve yürüten asıl unsur Türk'tür. Nitekim bu devlette, orman kavmi olan Moğol ve Tunguz değil,²⁰ Türk bozkır kültürü hakimdir.²¹ Türkler, hayat tarzlarına uygun olarak at yetiştirmeye önem vermişler ve tarihleri bo-

¹² Fuat Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Gerekli Sadeleştirme ve Notlar İlavesiyle Yayınlayanlar: Orhan F. Köprülü-Nermin Pekin, Ötüken Yayınları, 3. Basım, İstanbul 1981, s. 8; W.V. Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Yayına Hazırlayan, K. Yaşar Koprıman, Afşar İsmail Aka, Ankara 1975, s. 28.

¹³ Erkin Alptekin, **Uygur Türkleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1978, s. 10.

¹⁴ Fuat Bozkurt, **Türklerin Dili**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 10; Geniş bilgi için bkz. Talat Tekin, **Hunların Dili**, Doruk Yayınları, Ankara 1993, s. 23, Nihad Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, C., I., İstanbul 1987, s. 17; C. Gökalp, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁵ Mustafa Yazıcı, **Tarihte 128 Türk Devlet ile 318 Devlet- 356 Hükümet Başkanlarının Özellikleri**, (M. Ö. 220- M. S. 1990) Ankara 1990, s. 24.

¹⁶ C. Esad Arseven, **Türk Sanatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul (Basım Tarihi yer almıyor), s. 13.

¹⁷ Gyula Nemeth, **Hunların Dili**, bk. **Attila ve Hunları**, Tercüme, Şerif Başstav, İstanbul 1962, s. 223.

¹⁸ H. Göktürk, **a.g.e.**, s. 65.

¹⁹ İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 46.

²⁰ W. Eberhard, **Eski Çin Kültürü ve Türkler**, DTCFD, C., I-4., Ankara 1943, s. 21, 29.

²¹ W. Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**, Ankara 1942, s. 51.

yunca asla domuzla ilgilenmemişlerdir. Oysa Moğollar ve Tunguzların iyi birer domuz besleyicisi oldukları bilinmektedir.²²

M.Ö. IV. asırdan itibaren, siyasî birliğini takip edebildiğimiz Hunlar, bölgede önemli bir güç olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Çin'de Chou iktidarının zayıflamasıyla Kuzey Çin'de iç savaşlar başlamış ve savaşan 14 feodal "muharip devletlerden" Ch'in (Ts'in) in giderek kuvvet kazanmasından endişelenen komşu beş "krallık" Hun birliği (Hiung-nu) ile anlaşma yapmak zorunda kalmıştır.²³ Daha sonraki yıllarda, ardı arası kesilmeyen Hun akınlarını durdurmak isteyen Çin hanedanları, meskun sahâları ve askerî yığınak yerlerini surlarla çevirmeye başlamışlardır. Çin imparatoru Shih-huangti (M.Ö. 247-210) kuzey taarruzlarının önüne geçmek için meşhur Çin Seddinin inşasını başlatmıştır (M.Ö. 214). Ne var ki, çok kararlı hareket eden Hunlar, Çin Seddini aşmış, Çin'in içlerine kadar girmişlerdir.²⁴

1. ÇİN SEDDİ

Moğolistan bölgesinde yani Çin'in Kuzeybatısında yaşayan ve büyük bir askerî üstünlüğe sahip olan Hunlar Çin ordularını daima bozguna uğrıyorlardı. Bu sebeplerden dolayı Çin Devleti, Hun saldırılarını önleyebilmek için, önce gözetleme kuleleri ve daha önce inşa edilen mekanların arası kaptılarak Hun-Çin sınırları boyunca büyük bir duvar örme işini başlatmış ve Büyük Çin Duvarı denen savunma hattı işte böyle ortaya çıkmıştır. Gerek Hunlar ve gerekse diğer kavimlerle olan mücadelelere devam eden Çin İmparatoru Şe-Hoang-Ti, Çin Seddinin inşaatını bitirmiştir. (M.Ö.214).²⁵ Coğrafi yapıya ve bölgenin durumuna göre Çin Seddinin yük-

²² Geniş bilgi için bkz. W. Eberhard, **Eski Çin Kültürü ve Türkler**, DTCFD, C. I., s. 21; Kur'an-ı Kerimde; Bakara suresinin 173., Maide suresinin 3., Enam suresinin 145. ve Nahl suresinin 115. ayetlerinde domuz etinin haram oluşundan bahsedilmektedir; **Kitab-ı Mukaddes**, Eski ve Yeni Ahit, (Tevrat ve İncil), Tevrat, (Levililer, II / 7-8; Tesniye, 14 / 8), Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1985 s. 108, 191; Âsaf Atasaven, Mehmet Şener, "Domuz", DİA., C., IX, s. 507-509; B. Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, 1.Baskı, Ankara 1981, C., I., s. 8; B. Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Kültür Bakanlığı Yayınları, C., I., Ankara 1991, s. 395; **Meydan Larousse, Büyük Lügat ve Ansiklopedi, "Domuz"**, İstanbul 1970, III, s. 828; İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 317-318; İ. Kafesoğlu, "Türkler" İA. C., XII-II., s. 153.

²³ İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 59.

²⁴ B. Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, C., I., 54; İ. Kafesoğlu, "Türkler" İA. C., XII-II., s. 153.

²⁵ Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı**, Milli Eğitim Basımevi, Birinci Basılış, C., I., İstanbul 1972, s. 1.

seklği 5 ile 10 m, genişliği ise 4 ile 7 metredir.²⁶ (M.Ö. 214) Sonralarında Ming Sülalesi²⁷ zamanında yenilenen bu büyük duvarın bazı kısımları çok sağlam bir biçimde günümüze kadar ayakta kalabilmiştir.²⁸

Doksan yıl boyunca inşaatı sürdürülen Çin Seddinin M.Ö. 214'de²⁹ bitiminden sonra ölen Çin İmparatorunun cesedi ile birlikte çocuğu olmamış eşleri ve kabrin yapımında çalışan işçiler canlı olarak gömülmüşlerdir.³⁰

Günümüzde de Moğolistan yüksek ovasının güney kenarı boyunca 6000 km uzanarak değişik türden iki doğal görünüm arasında kesintisiz bir duvar oluşturan,³¹ Büyük Çin Seddi tarih boyunca oldukça serbest bir sınır olarak kalmıştır.

2. ÇİN'DE TÜRK KÜLTÜRÜNÜN İZLERİ

Dünya tarihinde, Eski ve Orta Çağlar, Türk topluluklarının büyük göç hareketlerinin başlangıcı olmuştur. M. Ö. 1700'den itibaren buldukları coğrafyaya hakim olmaya başlayan Türkler, devam eden iki asır boyunca Altay ve Tanrı dağlarını yurt haline getirmişler, bir yandan da M.Ö. 1100'lerden itibaren kalabalık kitleler halinde, Çin'in Kuzeybatısındaki Kansu, Ordos bozkırlarına ilerlemeye devam etmişlerdir. Bu ilerleyiş yeni bir kültür anlayışını da beraberinde getirmiştir.

Kavimler trafiğinin son derece yoğun olduğu batı kesiminde Çin kültürünü bulmak son derece zordur. Zîra, bölgede tarımın yanında hayvancılık da önemli bir yer tutmaktadır. Oysa Çin'in doğusunda var olan **Lungshan** kültüründe ziraat daha yaygın durumdadır.³² Bu bakımdan Güney Çin orijinli olan ve ziraata dayanan "Lung-shan" adlı eski kültür, yerini, Türklerin daha etkili müdahalesiyle farklı bir kültüre bırakmıştır ki, bu kültür, bu günkü gerçek Çin kültürünün esasını teşkil etmektedir. Nitekim, M. Ö. 1050-

²⁶ M. Brion, **a.g.e.**, s. 22; İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 60.

²⁷ Çin Seddinin (Çince adı: Vanli-çang-çeng = 10.000'lik duvar) , Moğolca adı: Çagan kerme = Ak duvardır. Türk Ansiklopedisi, "**Çin Seddi**", Millî Eğitim Basımevi, C., XII., Ankara 1964, s. 50.

²⁸ Erol Güngör, **Tarihte Türkler**, Ötüken Yayınları, 2. Basım, İstanbul 1990, s. 15; Nevzat Kösoğlu, **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, İstanbul 1990, s. 26; Z. V. Togan, **a.g.e.**, s. 40; Fuat Köprülü, **a.g.e.**, s. 8; Ayrıca geniş bilgi için bkz. **Gelişim Büyük Coğrafya Ansiklopedisi**, Gelişim Yayınları, C., IX., İstanbul 1981, "**Çin**", s. 2308; Mehmet Şimşek, **Avrupa'dan Çin'e (Anılar ve Araştırmalar)**, İstanbul 1980, s. 24.

²⁹ O. Aslanapa, **a.g.e.**, C., I., s. 1.

³⁰ M. Brion, **a.g.e.**, s. 22.

³¹ Jules Verne, **Çin'de Seyahat**, Tercüme: Anmed İhsan, Dersaâdet 1308, s. 218'de, Çin Seddinin, uzunluğunun 400 fersah olduğu, yüksekliğinin 50, genişliğinin 20 adım olduğu, üzerinin kiremit ile kaplandığı belirtilmektedir.

³² B. Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, C., I., s. 3-4,

247 tarihleri arasında varlığını sürdüren Chou devletinde görülen, iktisâdî (At besleme), dînî (Gök Kültü), İdarî (Gelişmiş Askerî) karakter, Türk unsurlarının yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır.³³

Yayla ikliminin hakim olduğu bölgelerde teşekkül edip gelişen kültürün taşıyıcısı olan Türkler, ormanlık, sıcak veya çok rutubetli bölgelere ilgi duymamışlardır. Hayat tarzlarına uymayan bölgelerde yok olup giden bazı Türk boylarını bir tarafa bırakacak olursak, Türkler daha çok, Kuzey Çin'den başlayarak Orta-Asya, İran ve Anadolu'yu içine alacak şekilde, Avrupa'da Tuna dirseğine kadar geniş bir bölgeye yayılmışlardır.

Üç kol halinde gelişmiş olan Hun siyâsî hakimiyetinin son bulmasının ardından, Hunlar'a mensup Türk soyundan çeşitli kitleler, büyük Hun çağında şahsiyetini bulan zengin kültürleri ile Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarında Tabgaç, Göktürk, Türgiş, Karluk, Uygur, Oğuz, Bulgar, Sabar, Hazar, Kuman, Peçenek vb. türlü adlar altında, devletler ve imparatorluklar kurarak yaşamaya devam etmişlerdir.³⁴

3. AT ÇAĞI

Tarihten önceki devirlerden beri Asya ve Avrupa'nın çeşitli yerlerinde yabânî halde yaşayan türlü cinsten atların ehlileştirilerek insan hizmetine verilmesi tarihte büyük bir hamle sayılmış, insanlığın makûs talihini değiştirmiştir. Zira ilk defa at sayesinde fark edilen sürat kavramı, mesafelelerin kısalması ve kazanılan zaman açısından insanlığa derin bir zihniyet değişikliği getirmiştir. Özel bir yetenek isteyen ata binme işi, yayalar üzerinde hakimiyet kurma yolunu açmış, dar kalıplar içerisinde sıkışıp kalan devletleri sınırlarını aşarak kıtalara ulaşmış ve hoş görülmesi imparatorluklar kurma şartlarını hazırlamıştır. Atın savaş aracı olarak kullanılması dünya harp tarihinde, orduların makineleştirildiği II. Dünya Savaşına kadar "at çağı"nın başlangıcı olmuştur.

Eski Türkler tarafından gökten indiği kabul edilerek âdetâ kutsallaştırılmış olan at, çoğu kez törenle sahibinin yanına gömülmüştür. Atlı göçebe hayat tarzını benimseyen ve atlı-savaş usulünün kurucusu olan Türkler "tarihi yapmış ve tarihini yaşamıştır."³⁵ Tarihte ilk defa II. bin ortalarında, Türk ordusunda kurulan hafif teçhizatlı süvârî birlikleri, eski Çin, İran, Roma, Bizans ve Moğol askerî birliklerine önderlik etmiştir. Etnolojik tarihi tespitler, ilmî kazılarda elde edilen arkeolojik ve antropolojik incelemeler, ata ilk bi-

³³ İ. Kafesoğlu, "Türkler" İA. C.,12/II., s. 148.

³⁴ İ. Kafesoğlu, "Türkler" İA. C., 12/II., s. 162.

³⁵ Fahrettin Kırzıoğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi-S.21, Ankara 1992, s. IX.

nen ve atın medeniyet hizmetine verilmesi başarısını gösteren kavmin Türkler olduğunu ortaya koymuştur.³⁶

Bozkır bölgesinde çok daha önceden “Equus Prjevalski” veya “taki” cinsi atların yaşadığı bilinmektedir. Zira, bu güne kadar kazılan mezarlardan en çok ve en eski at iskeletleri Kuban nehri çevresinde bulunmuştur. Bozkırın batı yarısında ilk önce “Tarpan” cinsi vahşi at ehlileştirilmiştir.³⁷

Kaşgarlı Mahmud, **Dîvân-ı Lügati't-Türk**'te, at ile ilgili olarak 180 civarında isim, atasözü ve tâbir tespit etmiş, “kuş kanadıyla, er atıyla” diyerek Türk ile atın et-tırnak gibi birbirinden ayrılmayan iki unsur olduğunu vurgulamıştır.³⁸

Türk geleneğinde at; bahadırın en sadık arkadaşı, zaferin ortağı, akıl hocası, sahibi kadar cesur ve kahraman bir varlıktır. Hun Türklerinde at, devletin savunma ve savaş görevinde bütün ihtişamıyla en başta yer alan bir kuvvettir.³⁹

X. asır İslam bilgini Câhiz, “Türk, silahı, hayvanı, koşum takımları ile ilgili her şeyi yanında bulundurur” demektedir ve Türkler hakkındaki görüşlerine şöyle devam etmektedir: “Türk, hızla koşan at üzerinde dört yana ok atar. Türk, atını kendisi terbiye eder, yetiştirir, adımı söyleyince atı onu takip eder. Türk'ün ömrünün fazlası atı üzerinde geçer. Türk hem çoban, hem seyis, hem baytar hem süvaridir. Kısaca bir Türk başlı başına bir millettir.”⁴⁰

4. AT KÜLTÜRÜ VE ASKERÎ EĞİTİM

Eski Türklerde askerlik ayrı bir meslek sayılmamaktadır. Zira herkes iyi bir savaş terbiyesi almakta, her an savaş hazır bulunmaktadır. Çocuklar 3-4 yaşlarından itibaren, kuzu, koyun gibi hayvanlara bindirilmekte ve ok ile tarla faresi ve sincap avlatılarak, binicilik ve vuruculuk konusunda eğitilmektedir. Henüz ayakta durabilecek Hun çocuğunun yanında eyerlenmiş bir at bulunmaktadır.⁴¹ Hunlar at üstünde yer, içer ve alış veriş yaparlar. Kısaca

³⁶ İ. Kafesoğlu, “At” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1991, (DİA), C., IV., s. 26-28.

³⁷ L. Rasyonı, a.g.e., s. 66; İ. Kafesoğlu, “At” DİA, C., IV., s. 26-28.

³⁸ Kaşgarlı Mahmud, **Dîvân-ı Lügati't-Türk**, (Neşr. Ve Türk. Terc. B. Atalay), I-V., C., I., Ankara 1939-1944, s. 34-35.

³⁹ B. Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, C., I., s. 161; Larousse, “At” I, s. 789-793.

⁴⁰ Câhiz, **Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri**, Tercüme: Ramazan Şeşen, Ankara 1970, 66-68; İ. Kafesoğlu, “At” DİA, C., IV., s. 26-28.

⁴¹ İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 241.

yay, ok, mızrak, kılıç ve benzeri silahlar kullanan Hunlar⁴² at üstünde ikâmet etmekte ve at üstünde yaşamaktadır.

Dünya tarihinde bir ilke imza atan Mete, Çin İmparatorunu kuşatması esnasında ilk defa ordu birliklerini at renklerine göre düzenlemiş, Doğu tarafa mavi atlar (**kır atlar**), Kuzey yönüne **siyah atlar**, Güney istikametine ise kırmızı atlardan (**doru atlar**) oluşan süvâri alaylarını yerleştirmiştir.⁴³

Süvârî birlikleri olmayan, ancak atlar tarafından çekilen savaş arabalarını kullanan ve piyade savaştıkları sanılan Çinli'ler, Hun süvarileri ile ilk defa M.Ö. IV. yüzyılda tanışmışlardır.⁴⁴

Attan faydalanmayı ve ata binmeyi kolaylaştıran aletlerden biri **üzengi**⁴⁵ öteki de atı istenilen yöne sevk etmeyi sağlayan **gempdir**. Bu iki aletin keşfi, ata hakim olmayı mümkün hale getirmiştir.⁴⁶

Büyük Hun devleti ile Attila Hunlar'ının ordu düzeni, "ikili, dörtlü, altılı ve yirmi dörtlü" biçiminde teşkilatlanmıştır.⁴⁷

Daima savaş durumunu koruyarak batıya kayan Hunlar, hayret verici bir hareket kabiliyetiyle ve gelişmiş süvârî birlikleriyle Roma önlerinde fırtına gibi eserek Avrupa'da varlıklarını hissettirmişlerdir. Tarihi seyir içerisinde Hunlar'ın bu eşsiz savaş stratejisi, Roma ordularının ilham kaynağı olmuştur.⁴⁸

Hunlar'da da asker toplama, askerinin giyim ve eğitimi gibi görevler, başlangıçta Osmanlılarda olduğu gibi, il başları ile il beyleri tarafından yapılmış, yaylacı Türkler arasında bu gelenekler yüzyıllar boyunca değişmeden devam etmiştir. Başlangıçta Osmanlıların uyguladıkları "Tımarlı sipahi" düzenine ana çizgileriyle benzeyen bu sistemin, daha sonra dejenere olduğu görülmektedir.

5. HUNLAR'IN BELİRGİN ÖZELLİKLERİ

Hunlar, kısa boylu olup bodur vücutludur. Kafaları yuvarlak ve çok iridir. Yüzleri geniş, elmacık kemikleri çıkık, burun kanatları yayıktır. Oldukça sık bıyıklı, çenede bir tutam kıl hariç tutulursa sakalsızdırlar. Oldukça uzun olan kulaklarına halka geçirilmiştir. Saçları çoğunlukla tamamen kesilmiş olup, tam tepelerinde bir perçem saç bırakılmıştır. Kaşları kalındır.

⁴² H. G. Yurdaydın, **İslâm Tarihi Dersleri**, Ankara, 1971, s. 51; L. Rasony, **a.g.e.**, s. 67.

⁴³ N. Diyarbekirli, **a.g.e.**, s. 60.

⁴⁴ L. Rasony, **a.g.e.**, s. 67;

⁴⁵ L. Rasony, **a.g.e.**, s. 66; İ. Kafesoğlu, **Türk Bozkır Kültürü**, s. 9.

⁴⁶ İ. Kafesoğlu, "At" **DİA**, C., IV., s. 26-27.

⁴⁷ Geniş bilgi için bkz. B. Ögel, **Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul 1988, s. 662.

⁴⁸ H. G. Yurdaydın, **a.g.e.**, s. 51.

Gözleri badem gibidir, göz bebekleri çok kıızıdır.⁴⁹ Marcel Brion, Hunlar'ı, "Kürkten elbiseleri, kısa boyları, soluk yüzleri, ve çekik gözleri ile dehşet veriyorlardı" biçiminde tasvir etmektedir.⁵⁰

Çin kaynakları Türklerin şekli konusunda; "Asya Hunlar'ına mensup, sarı saçlı, mavi gözlü, kızıl sakallı kabilelerdir" biçiminde söz etmektedir. Latin ve Bizans kaynakları da Avrupa Hanları'nı ve Attila'yı Moğol tipinden de daha mübalağalı, çok hayâlî ve efsânevî bir şekilde tasvir etmektedir. Bunlar genelde Hunlar'ı büyük başlı, kısa boylu, geniş omuzlu, yassı burunlu, ufak gözlü ve seyrek sakallı göstermektedir.⁵¹

6. KILIK-KIYAFET

Hun insanı, kenarlarından yırtmaçlı, uçları sarkan bir kemerle belden sıkılan, bacakların yarısına kadar inen, şiddetli soğuklar yüzünden gömleğin kolları bileklerden sımsıkı büzülen uzun bir gömlek giymekte ve omuzları örten, kürkten yapılmış kısa bir pelerin kullanmaktadır.⁵²

Hunlar'da ve hatta Oğuz Türklerinde halkın tümü, tek tip elbise giymektedir. İzmir'den Horasan'a kadar bütün oğuz ve Türkmenler, börk ile sarı çizme kullanmaktadır. Hunlar'ın giydiği uzun pantolonlu elbiseler ile İskit elbiselerinde büyük benzerlik vardır.⁵³ Sadece komutanlar, savaşta bayraklı ve beyaz elbiseli görünüşleriyle askerden ayrılmışlardır.⁵⁴

Aynı şekilde o dönemlerde Çin'de, devlet memuriyetlerindeki rütbeleri gösteren pek çok farklı üniforma ve işaretler kullanılmıştır. Halk çeşitli sınıflara ayrılmıştır. Bu sınıflar, şapka, düğme ve kuşak gibi bir takım işaretlerle birbirlerinden ayrılmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, kemer takma, deri elbise, çizme ve süvârî pantolonu giyme, kalpak (askerî şapka) kullanma adeti, Çinli'lere Hunlar'dan geçmiştir.⁵⁵

⁴⁹ Rene Grousset, Çev. Dr. M. Reşat Uzmen, **Bozkır İmparatorluğu**, İstanbul 1980, s. 39.

⁵⁰ M. Brion, **a.g.e.**, s. 13.

⁵¹ Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, 9. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996, s. 35.

⁵² R. Grousset, **a.g.e.**, s. 39.

⁵³ B. Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, C., I., s. 101; Ayrıca bkz. Cavit Baysun, Arif Müfit Mansel, **İlkçağ Tarihi**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1945, s. 17.

⁵⁴ B. Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, C., I., s. 15.

⁵⁵ L. Rasyonı, **a.g.e.**, s. 67; H. G. Yurdaydın, **a.g.e.**, s. 51.

B. DEVLETLER ARASI İLİŞKİLER

Bilindiği üzere, binlerce yıllık Orta Asya Türk tarihinin gerçekleri hâlâ toprak altındadır. Bir türlü ortaya çıkaramadığımız tarihimizin önemli bir bölümü de Çince yazılmış kaynaklar arasına sıkışıp kalmıştır. Bu köklü geçmişi bilmek bizim hem hakkımız, hem de görevimizdir. Zira tarihini bilmeyen ve tarih şuurunu taşımayan milletler, hafızasını ve idraklerini kaybetmiş şaşkın kimselere benzemektedir.⁵⁶

1. DİPLOMATİK YAZIŞMALAR

Türk Kültürünün paha biçilmez yadigârları gibi, yazılı vesikalarımız da Bozkırların fırtınalı girdâbında yok olup gitmişlerdir. Gök-Türklerden önce, Türk tarihini yapan ve yaşayan⁵⁷ Ak-Hunlar yazıyı kullanmışlardır. Nitekim, Priskos, hatıralarında, Hun kâtiplerinin farklı bir yazı ile hazırladıkları metinleri Attila'ya okuduklarını söylemektedir ki, bu tespit, Avrupa Hanları'nın kendi yazılarının bulunduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁸ Öyle anlaşılıyor ki, 4. asırda Avrupa'ya gelen Hunlar yazılarını da beraberinde getirmişlerdir. Zira çok geniş sahâlara yayılmış bulunan Türk imparatorluklarını, yazı olmadan idare etmenin mümkün olamayacağı şüphe götürmez bir gerçektir.⁵⁹

Geriye doğru baktığımız zaman Mete, Çinli danışmanlar ve katipler kullanmış ve onların birikimlerinden yararlanmışır.⁶⁰ Ancak, Mete'nin, Çinli kâtiplere mektup yazdırması Hunlar'ın yazıyı bilmedikleri anlamına gelmemelidir.

Bazı Çin tarihlerinde yer alan, “**Hunlar'ın yazıları yoktur**”⁶¹ şeklindeki kesin ifadeler, “**Türklerin Çince okuyup yazma bilmedikleri**” biçiminde anlaşılmalıdır. Zirâ, Çin yıllıklarında yer alan, “Türkler, değnekler üzerine çentik (oyma, biçme)'ler yapmışlar” veya “ok ucu ile balmumu üzerine işaretler çizmişlerdir” tarzındaki ifadeler,⁶² Hunlar'da yazının var olduğunu çağrıştırmaktadır.

Devletlerarası ilişkilerin, hükümdarlar tarafından düzenlenmesini isteyen Mete Han, bazı küçük Çin memurlarının sorumsuzca hareketlerinden

⁵⁶ Osman Turan, *a.g.e.*, s. 1; S. Gömeç, *a. g. e.*, s. 1.

⁵⁷ M. Yazıcı, *a.g.e.*, s. 24.

⁵⁸ F. Altheim, *Attila et les Huns*, Paris 1952, s. 59.

⁵⁹ İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 335-336.

⁶⁰ E. Konukçu, *Kuşan ve Akhunlar Tarihi*, Sevinç Matbaası, Ankara 1973, s. 4.

⁶¹ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Alaettin Kral Basımevi, C., IV., İstanbul 1941, Notlar, s. XVII.

⁶² İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 338.

dolayı, Çin İmparatorluğu'nu suçlayan mektuplar yazmış olduğu düşünülürse, ortada bir yazının var olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Nitekim, Fahrettin Kırzioğlu da, Asya Hunlar'ının yazıyı kullandıklarını söylemektedir.⁶³ Afet İnan da, "Attila sefer dönüşünde, halk tarafından karşılanır ve Hun kızları Hun sanatkarlarının yazıp bestelediği şiirleri söylerlerdi." diyerek Hunlar arasında yaşayan ve kullanılan bir yazının var olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.⁶⁴

2. TEOMAN DÖNEMİNDE ÇİN MÜNASEBETLERİ

Tuhg-huların çok kudretli, Yüe-çilerin en güçlü olduğu bu zamanda, Hunlar'ın başında "Şan-yü" unvanını taşıyan (Tuman)⁶⁵ Teoman Yabgu "Melik" M.Ö. 220'lerde ilk büyük Hun hükümdarı olarak tarih sahnesine çıkmıştır. O tarihlerde Türk hükümdarlarına Yabgu denildiği bilinmektedir.⁶⁶ Teoman Türk ellerini tek bir bayrak altında toplayarak, büyük Hun İmparatorluğu'nun ana temellerini oluşturan devlet teşkilatını kurmuştur.⁶⁷ M.Ö.130 yıllarında Büyük Asya Hun devletinin çöküşü başlamış, sınırlar gittikçe daralmış, devlet merkezi Gobi'den kuzeybatıya Orhun nehri bölgesine kaymıştır.⁶⁸ Güneyde kalan ve sınır boylarında yaşayan Türkler, tedrici olarak asimile olmuş, giderek Çinlileşmiş ve Hun hükümdarlarının saraylarına, Çin âdet ve gelenekleri hâkim olmaya başlamıştır.⁶⁹ Toplumun değer yargıları yavaş yavaş önemini kaybetmeye başlayınca entrikalar ön plana çıkmıştır. Nitekim, Mete'nin üvey annesi, töreleri çiğneme pahasına, kendi oğlunu tahta geçirmek için kocası Tuman Han'ı etkisi altına almış ve Mete'yi ortadan kaldırmanın yollarını aramaya başlamıştır.⁷⁰ Oysa ortada, büyük Hatun'dan doğmuş bir veliaht varken, onun yerine bir câriyenin çocuğunu getirme istek ve eğilimi, Hunlar'ın devlet töresine aykırı düşmektedir. Nitekim, Hunlar'da bu veraset geleneği, yüz yıllar boyunca devam etmiş, bir câriye veya Çinli Hatun'un çocuğu, Hakan olamamıştır. Hem devletin ileri gelenleri hem de halk bu geleneğin bozulmasına şiddetle karşı çıkmıştır.

⁶³ Fahrettin Kırzioğlu, a.g.e., s. IX.

⁶⁴ Afet İnan, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, Milli Eğitim Basımevi, 3. Basılış, İstanbul 1975, s. 26

⁶⁵ B. Ögel, *Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 94; İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 267.

⁶⁶ Erol Güngör, a.g.e., s. 15.

⁶⁷ Nejat Diyarbakırlı, a.g.e., s. 12, 105.

⁶⁸ İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 65.

⁶⁹ Erol Güngör, a.g.e., s. 16; L. RASONYI, a.g.e., s. 66-67.

⁷⁰ W. Eberhard, *Birkaç Eski Türk Unvanı Hakkında*, Belleten, C., XXXV., 1945, s. 352.

Tuman Han, Çinliler karşısında gerileyip topraklarını terk etmek zorunda kalınca halk arasında itibar ve güç kaybına uğramıştır. Tuman Han, ikinci eşinin baskılarına karşı duramamış ve oğlu Mete'yi Orta Asya'nın en güçlü devleti olan Yüe-çilere rehin olarak göndermek zorunda kalmıştır.⁷¹

Bir yolunu bulup Yüe,çiler'den kurtulmayı başaran ve babası Tuman Han'ın yanına gelen Mete, sevinir gibi görünen babasının hareketlerinden kuşkulananmaya başlamıştır. Gizli gizli sürdürülen entrikaları gören Mete, bir av partisinde babasını okla öldürmüştü, bir müddet sonra da üvey annesi ile kardeşini de ortadan kaldırmıştır. Böylece Mete töreyi⁷² koruyan bir büyük Hakan olarak ortaya çıkmıştır.⁷³

⁷¹ J. Deguignes, **Hunlar'ın Tükler'in, Moğollar'ın ve Daha Sâir Tatarların Târih-i Umûmisi**, Mütercim: Hüseyin Cahid, C., I., İstanbul 1923, Tanîn Matbaası, s. 194.

⁷² Sözlü hukuk olarak nitelendirilen "Töre"değiminin ifade ettiği manalar çok geniştir. Eski Türkler "Töre" sözünü, "Törü" biçiminde söylemektedir ki, daha çok "Devletin kuruluş düzeni ve işleyişi"manasına gelmektedir. Başka bir değışle, "kanun" manasına gelen töre, eski Türk sosyal hayatını düzenleyen "mecburi" kaideler (normlar) bütünüdür. Mesela, Eski Türklerde, "Hırsızlık yapan herkes öldürülür, daha da önemlisi, hırsızın kesilen başı bir ipe bağlanarak babasının boynuna asılırdı. Aile içinde böyle bir baba, hırsız oğlunun başını ölüncüye kadar boynundan çıkaramazdı" **"...Devleti ellerine alıp töreyi tesis ettiler...Kazandığımız devlet ve töremiz öyle idi...Töre gereğince amucam tahta oturdu..."**gibi örnekler de, özel kanunlara (töre hükümlerine) dayalı olan Türk devletinin varlığının törenin varlığına bağlı olduğunu göstermektedir. Töre hükümleri zamanla değışebilir. Sosyal-hukukî normlar toplamı olarak bilinen töre, çevre ve imkanlara uygun yaşayabilmeyin gerekli kıldığı yeniliklere açıktır. Bkz. İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 246-247; Geniş bilgi için bkz.B. Ögel, **Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 470. Fuat Bokurt, **"Türklerin Dili"** adlı kitabında şu bilgileri vermektedir: "Hayatı savaşla eş anlamlı tutan Hunlar, savaş tutkusunu canlı tutmak için, barış zamanlarında büyük av partileri düzenlemektedir. Savaşta baş kesme veya esir alma, hakan tarafından ödüllendirilmektedir. Alınan esirler, kendi emeğinin karşılığı olarak, esir alana verilmekte ve bu esirler ziraat işçisi olarak çalıştırılmaktadır. Savaşta şehit olan bir askerin ölüsünü taşıyıp getiren Hun askeri, onun malına da sahip olma hakkını elde etmektedir. Bu uygulama, Hunlar'ın şehitlerini çok önemsediklerini ve savaş meydanlarında bırakmak istemediklerini göstermesi bakımından çok önemlidir". F. Bozkurt, **a.g.e.**, s. 14.

⁷³ B. Ögel, **Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 95; Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, C., I., Ankara 1971, s. 8; Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi**, C., I., İstanbul 1983, s. 47.

3. METE'NİN ÇİN POLİTİKASI VE DİPLOMATİK İLİŞKİLER

Mete, babası Tu-man'ın öldürülmesinin⁷⁴ ardından, M.Ö. 209'da kabilelerin şefler zümresince oluşturulan aristokratik bir konfederasyon konseyi tarafından Şan-Yü'lük, Tanhu veya Yabguluk mevkiine seçilmiştir.⁷⁵

Hun hükümdarı ilan edilen⁷⁶ (Mo-te), (Me-te) Mete⁷⁷ zamanında Hun Devleti en parlak devrini yaşamıştır.⁷⁸ Devletin başına geçer geçmez 26 kadar krallığı kendi bayrağı altında toplamayı başarmıştır⁷⁹ (M.Ö. 209-174). Türk tarihinde büyük bir başlangıca imza atan Mete Han⁸⁰, ilk modern devlet ve ordu anlayışını getirmiş, millet ve vatan sevgisinin kutsallığını ortaya koymuştur.⁸¹ Mete döneminde Hun İmparatorluğu'nun toprakları doğuda Kore'ye, kuzeyde Baykal gölü ve Obi, İriş, İşim nehirlerine, batıda Aral gölüne, güneyde Wei ırmağı-Tibet yaylası, Karakurum dağlarından Japon Denizine kadar uzanmıştır.⁸²

Orta Asya, M. Ö. 204'den itibaren büyük olaylara gebe dir. Bu zamana kadar Çin devleti kabuğuna çekilmiş kendi dünyasını yaşamaktadır. Çinliler ülkelerinden başka bir yeri de tanımıyorlardı. Çinlilere göre Asya'da tek devlet kendi ülkeleri idi. Mete'nin tarih sahnesine çıkışına kadar Çin düşünce düzeni değişmeden devam etmiş, Mete'nin ortaya çıkışıyla da Çinliler'in dünya görüşü temelinden sarsılmıştır.

Artık dünya yüzünde en güçlü devlet olarak sadece Çin değil, Çinin yanında daha güçlü ve daha düzenli bir Hun devleti de vardı. Bu gelişmeler Çin devlet felsefesinin değişmesine yol açmış ve gözler Hun devletindeki gelişmelere çevrilmiştir. Sonuçta Çinliler Hunlar hakkında geniş ve sağlam bilgi toplama ihtiyacını duymuşlardır. Çünkü güçlenen düşmana karşı tedbir

⁷⁴ B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, C., I., s. 8.

⁷⁵ Ümit Hassan, Halil Berktaş, Ayla Ödekan, Sina Akşin, **Türkiye Tarihi, Osmanlı Devleti-ne Kadar Türkler**, C., I., İstanbul 1990, s. 64-83.

⁷⁶ Rıza Nur, **Türk Tarihi**, Toker Yayınları, C., I., İstanbul 1982, s. 266; Y. Öztuna, **a.g.e.**, C., I., s. 47; M. Brion, **a.g.e.**, s. 292.

⁷⁷ Z. V. Togan, **a.g.e.**, s. 40; Saffettin Pınar, **Yüz Türk Büyüğü**, İstanbul 1973, s. 19.

⁷⁸ C. Baysun, A. Müfit Mansel, E.Z. Karal, **a.g.e.**, s. 16.

⁷⁹ O. Turan, **a.g.e.**, C., I., 78; M. Yazıcı, **a.g.e.**, s. 25; Ü. Hassan, H. Berktaş, A. Ödekan, S. Akşin, **a.g.e.**, I, s. 64.

⁸⁰ Mete'nin meşhur Türk Hakanı Oğuz Han ile aynı kişi olduğu ileri sürülmektedir: Bkz. N. S. Banarlı, **a.g.e.**, C., II., s. 1071; Z. V. Togan, **a.g.e.**, s. 40; S. Pınar, **a.g.e.**, s. 19; C. Baysun, A. Müfit Mansel, **a.g.e.**, s. 16; Fakat, R. Nur, **a.g.e.**, C., I., s. 266'da Mete'nin meşhur Türk Hakanı Oğuz Han ile aynı kişi olmadığını ifade etmektedir.

⁸¹ Kemal Göde, "Tarihimizde Türk Kültür Çevreleri ve Maverâü'n-nehr Türk Kültür Çevresi", "İbni Sina Kongresi" tebliğleri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 14 Mart 1984, s. 34.

⁸² M. Brion, **a.g.e.**, s. 35; İ. Kafesoğlu, "Türkler" İA. C., XII-II., s. 149.

almak zarureti doğmuştur. Mete'nin gençliği sırasında, Büyük Hun Devleti, Çin için büyük bir tehlike teşkil etmiyordu. Mete'nin Çin akımları başlayınca durum değişmiş ve Çin tarih yazıcılığı başlamıştır.⁸³

4. DİPLOMATİK EVLİLİKLER VE HUNLAR ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLERİ

Hun devletinin altın çağında Şan-yü'ler⁸⁴ bazen Çin prensesleriyle evlenerek Çin kültürü, imparatorluk fikri ve devlet teşkilatını tanıma fırsatı bulmuşlardır.

M.Ö. 200 yılında Doğu Asya tarihinde ilk milletler arası mukâvele olarak bilinen antlaşma gereğince, 70 yaşında olan⁸⁵ Mete, bir Çin prensesi ile evlenmiş⁸⁶ ve Çin ile dostluk ilişkileri yeni bir boyut kazanmıştır. Bu gelişmeler sonucunda Hunlar arasında Çin hayranlığı başlamış, Çin'den kadın alma modası yaygın hale gelmiştir.⁸⁷ Dışardan evlenme gelenekleri gereğince, hakanların kız aldıkları aileler, Hun devleti nezdinde üstün bir paye kazanmışlardır.

Mete'den sonra gelen Yabgular zamanında Çinlilerle ilişkiler iyiden iyiye artmış, öncelikle evlenme yoluyla Türk-Çin hükümdar aileleri arasında yakınlaşma doğmuştur.

Mete'nin oğlu Tanhu⁸⁸ Ki-ok da, Çin ile iktisâdî ilişkilerini dostane devam ettirmek için bir Çin prensesi ile evlenmeyi kabul etmiştir.⁸⁹ Başlan-

⁸³ B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, C., I., s. 1.

⁸⁴ “Şan-yü” Bozkır Türk devletlerinde; Kagan, Han, Kral, Yabgu, İdi-kut, İl-teber, Erkin anlamında kullanılmaktadır. Geniş bilgi için bkz. İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 267.

⁸⁵ O. Aslanapa, **a.g.e.**, C., I., s. 1.

⁸⁶ Y. Öztuna, **Devletler ve Hanedanlar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, C., III., Ankara 1990, s. 130.

⁸⁷ F. Bozkurt, **Türklerin Dili**, adlı eserin 12. Sayfasında, Çin Prensesleriyle ilgili şu bilgileri vermektedir: İnce yapılı gerçek prenseslerinin de ister istemez bozkır yolunu tuttuğu olacaktır. Bu prenseslerin acılı hayatlarını dokunaklı biçimde anlatan şiirler kaleme alınmıştır. Hun gelini olmuş bir prensesi, döneminin en parlak kadın şairi, duygularını şu dizilerle yanıstırıyordu.

Yurdumdan ayrıldım, kara bağlarım
Şimdi de Hunlar'ın çadırı yurdum

Ocağım kül oldu, ona ağlarım
Dünyaya gelmemiş olmak isterim

⁸⁸ **Tanhu**, “İmparator” manasında “Sonsuz genişlik, yücelik, ululuk” ifade etmekte olup, Asya Türk devletlerinde 6 asır kadar kullanılmıştır. İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 60.

gıçta siyâsî bir mahiyet arz eden bu tür evlilikler, Çin ile temas halindeki bütün devletler için vahim sonuçlar doğuracak olan bir çığır açmıştır. Bu siyâsî yaklaşım, Çin desise mekanizmasının harekete geçmesi için önemli bir fırsat teşkil etmiştir.

Çinli prensesin himâyesini fırsat bilen Çin diplomatları, Hun topraklarında pervasızca dolaşarak, Türk ve tâbî kavimler arasında menfi propaganda yapmaya başlamışlardır.⁹⁰ Bu menfi durum, Ki-ok devrinde fazla hissedilmemiştir. Ancak, M.Ö. 160-126, tarihlerinde hüküm süren Kün-çin zamanında gerçek huzursuzluk kaynağı olarak kendini göstermiş ve Hun devlet teşkilatında ciddi manada sarsıntılar ortaya çıkmıştır. Bu yüzyıllarda Türk beyleri arasında taht kavgaları başlamış, Çinliler de bu kavgalardan önemli ölçüde yararlanarak Türkleri zayıf noktalarından vurmaya başlamışlardır.

5. HUN-YÜE-Çİ (YÜEH-CH'İN) ANLAŞMAZLIĞI

M. Ö. III. Yüzyılda Asya'da kurulan Büyük Hiung-Nu⁹¹ (Hun) İmparatorluğu'nun yükseliş devrinde Hunlar'ın en kuvvetli rakipleri Yüe-çi'lerdir.⁹² Mete, Çinli kâtiplere yazdırdığı bir mektubunda, Sağ Bilge isimli komutanını Yüe-çiler üzerine gönderdiğinden söz ederek şu görüşlere yer vermektedir: **"Tanrının yardım ve şefaati, subay ve askerlerimin yüksek savaş yeteneği, atlarının gücü ve kuvveti ile bütün Yüe-çileri ezdi. Başlarını kesti, ölenler öldü, teslim olanlar teslim oldu. Böylece göğün altında (yani dünyada) asayiş ve dirlik kurulmuş oldu."**⁹³

Bu mektuptan anlaşıldığına göre, Mete'nin idaresi altına girmiş olan herkes "Hun" olmuş oluyordu. O, idaresi altına aldığı memleketleri ve Doğu Türkistan'ı da aldıktan sonra şöyle diyordu. "Bunların hepsi"Hun" oldular. Bir tek aile haline gelip birleştiler." Öyle anlaşılıyor ki, Mete'nin devleti, artık Orta Asya'nın dar sınırları içinden çıkmış ve bir "Dünya devleti"olma yoluna girmiştir.

⁸⁹ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Taşağıl, **Gök-Türkler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s. 12.

⁹⁰ L. Ligeti, **As İsmertlen Belso Azsia**, Budapest 1940, (Türk. Terc.): **Bilinmeyen İç Asya**, Ankara 1946, s. 51-58; İ.Kafesoğlu, **"Türkler "** İA. C., 12/ II., s. 150; Ayrıca bkz. A. Taşağıl, **a.g.e.**, s. 12.

⁹¹ E. Konukçu, **a.g.e.**, s. 117; Türk Ansiklopedisi, **"Hun Dili"** Millî Eğitim Basımevi, C., XIX., Ankara 1971, s. 378; B. Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, C., I., s. 79; İ Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, 58; **Meydan Larousse, Büyük Lügat ve Ansiklopedi**, **"Hsiung-Nu"**, İstanbul 1971, C., VI., s. 37.

⁹² E. Konukçu, **a.g.e.**, s. 4.

⁹³ B. Ögel, **Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 65.

Hun hakanının yüklendiği sorumlulukların neler olduğu da yine Mete'nin bu mektubundan anlaşılmaktadır. **"Şimdi kuzeydeki bütün ülkelerde, dirlik ve düzeni kurdum. Şimdi silahları bir tarafa koymak, subay ve birliklerimizi dinlendirmek atlarımızı beslemek zamanıdır. Çocuklarımız ve gençlerimiz büyüsünler, yaşlılarımız ise huzur içinde yaşasınlar."**⁹⁴

Kavmine karşı büyük bir tutku besleyen ve büyük ideallerin peşinde koşan Mete, bütün Orta Asya ve Türk boylarını bir araya getirmiş, bütün Fin, Slav ve Cermen ırklarına mensup kavimleri itaat altına almıştır.⁹⁵ O, bununla da kalmamış, onlara millet olma bilinci ve şuurunu da aşlamıştır. Yıllar sonra kurulacak olan Göktürk ve Selçuklu İmparatorlukları da temel ve mayalarını onun törelerinden almışlardır.⁹⁶ Türk destanlarından anladığımızı göre Mete, yalnızca bir halkın değil, kendi milletinin babası, hocası ve her şeyi olmuştur. Türkler Mete'nin mensup olduğu Aşına ailesine 700 yıl saygı göstermiştir.⁹⁷

Mete, Çin imparatoru Wen-ti (M.Ö. 179-157) zamanında, bir yandan ticari ilişkileri geliştirirken bir yandan da Kuzey Türkistan'ı zaptetmiş ve o yöredeki Yüe-çilerin komşusu olan Wu-sunları himayesine almıştır. (M.Ö.176) Böylece Mete, İmparatorluğu'n sınırlarını Doğuda Kore'ye, Batıda Aral gölüne, Güneyde Tibet yaylasına, Karaburun dağlarına kadar genişletmiştir. O çağda Asya kıtasında yaşayan Türk soyundan bütün toplumları kendi idaresinde tek bayrak altında toplayan Mete,⁹⁸ Kore'den Macar ovasına kadar olan sahaya sulh, huzur ve sükûn getirmiştir.⁹⁹

Halkının huzur ve güvenini sağlama yolunda Mete'yi, kuzeyde buzzullar, güneyde Himalayalar, Doğuda Büyük Okyanus, Batıda Hazar ve Urallar durdurabilmiştir.¹⁰⁰ Mete'nin fetihleriyle bütün Kuzey ve Orta Asya,¹⁰¹ Büyük Okyanustan Hazar Denizine, Himalayalar'dan Kuzey Sibiryaya'ya kadar yaklaşık 4 milyon kilometrekareyi bulan uçsuz bucaksız topraklar Türklerin eline geçmiştir.¹⁰² 35 yıl saltanat süren Mete Çin ile yaptığı sulhun ardından (M. Ö. 174)'de ölür ve yerine oğlu Ki-ok geçer.¹⁰³

⁹⁴ B. Ögel, **Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 66.

⁹⁵ Semiha Ayverdi, **Türk Tarihinde Osmanlı Asırları**, İstanbul 1975, C., I., s. 39.

⁹⁶ B. Ögel, **Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 62.

⁹⁷ B. Ögel, **Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 67.

⁹⁸ İ. Kafesoğlu, "Türkler" İA. C., 12/ II., s. 149.

⁹⁹ Y. Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi**, C., I., s. 61.

¹⁰⁰ Y. Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi**, C., I., s. 59.

¹⁰¹ Muharrem Ergin, **Türkiye'yi Bu Güne Getiren Tarihi Seyir**, Ankara 1986, s. 9.

¹⁰² **Hayat Ansiklopedisi**, "Hunlar", Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1983, C., III., s. 1599.

¹⁰³ B. Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, C., I., s. 427; R. Nur, **a.g.e.**, C., I., s. 266.

6. TANHU Kİ-OK'UN ÇİN İMPARATORLUĞU'NU YILDIRMA POLİTİKASI

MÖ.174-160 tarihleri arasında hüküm süren Tanhu¹⁰⁴ Ki-ok veya (Gökhan) Lao-shang¹⁰⁵), Tanrı dağları ile doğusunu ellerinde tutan Yüe-çi'leri mağlup etmiştir.¹⁰⁶ Akınlarını Çin içlerine kadar sürdüren Ki-ok, imparatorun sarayını ateşe vermiş ve Çin ile iktisâdî ilişkilerini dostane devam ettirmek için bir Çin prensesi ile evlenmeyi kabul etmiştir. Bu gelişmeler üzerine Çin İmparatoru, kendi akrabalarından bir prensesi, Cung-Hang-Yüeh adlı vezir refakatinde Hun sarayına göndermiştir.

Danışman olarak görev yapan Yüeh, zamanla kendini kabul ettirmiş ve Hakan ile dostane ilişkiler kurmayı başarmıştır. “Her şeyden önce, çalılar ve dikenler arasında, hep at üstünde ömrünü geçiren insanlar için Çin ipeği uygun değildir. Çünkü ipekli kumaşlar, yün ve keçe elbiseler kadar dayanıklı olmazlar” diyen Yüeh, halkın ve askerinin, Çin ipeklilerine ve Çin yemeklerine çok fazla itibar etmemelerine parmak basmıştır. Çin veziri Yüeh, “Düşmana karşı zafer, her zaman silahla olmaz, ekonomik tedbirlerin alınması da gerekmektedir” diyerek, ekonomi konusunda Hun Hakanının dikkatini çekmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, bu uyarılardan etkilenen Hun Hakanı, her gün müşavirlerinden düşmanın ekonomik durumu hakkında bilgi alma ihtiyacını duymuştur.

Soğuk bölgelerde yaşayan halkın günlük gıda ihtiyacını sağlamak son derecede önem arz etmektedir. Bu yüzden, Çin ile yapılan anlaşmalar daha çok, halkın ihtiyaçları noktasında yoğunlaşmış, akınlar gıda maddelerine kilitlenmiştir. Temel ihtiyaç maddeleri verildiği takdirde, akınların duracağı, aksi halde, Hakan dahil, Hun akınlarına hiç kimsenin engel olamayacağı vurgulanmıştır. Çünkü eski Türk cemiyetinin yapısı, “Yaşamak için savaş ve hükmetme” düşüncesi üzerine kurulmuştur.¹⁰⁷

¹⁰⁴ B. Ögel, **Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 68-69; Tanhu: “İmparator” manasında “Sonsuz genişlik, yücelik, ululuk” ifade etmekte olup Asya Türk devletlerinde 6 asır kadar kullanılmıştır. Geniş bilgi için bkz. İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 60.

¹⁰⁵ Lao-shang: “Koca ve en yüksek” veya “Semavî ve yüksek” manalarına gelmektedir. Bkz. İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 63.

¹⁰⁶ W. Eberhard, **Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbî Asya Hunlar'ı**, Türkiye Mecmuası, C., VII-VIII., 1942, s. 140-150, 170-175; A. Taşagül, **a.g.e.**, s. 12.

¹⁰⁷ B. Ögel, **Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 73.

7. ÇİN İPEĞİ VE İPEK YOLU MÜCÂDELESİ

Sanayî ürünü olarak Çinliler tarafından ülkeye sokulan **Çin ipeği**,¹⁰⁸ Hun ileri gelenleri arasında büyük revaç bulmuştur. Lüks zevkinin kamçılayan Çin İpeği, ülkede rehâvet ve durgunluğu teşvik etmiştir. Oysa tüm vakitini çalılar ve dikenler arasında sürdüren, hep at üstünde ömrünü geçiren insanlar için Çin ipeği uygun değildir. Çünkü ipekli kumaşlar, yün ve keçe elbiseler kadar dayanıklı değildir.

Ki-ok devrinde fazla hissedilmeyi bu menfi durum daha sonraki devirlerde kendini göstermiş Hun iktidarında büyük sarsıntılara yol açmıştır. Çin hükümeti, sanâyî ürünlerinin başında gelen Çin ipeğini tanıtmak ve yeni paralar bulmak için , İç-Asya -İran üzerinden Akdeniz kıyılarına kadar ulaşan meşhur” **İpek Yolunu**” emniyet altına almak istiyordu. Nitekim, bu önemli kervan yoluna hakim olma konusundaki Türk-Çin mücadelesi M.S. I. bin sonlarına kadar devam etmiştir. Devamlı olarak Orta Asya'daki zengin tarım şehirleri ile İpek yolunu düşünen Mete kısa zaman içerisinde bütün hayallerini gerçekleştirmiş ve elde ettiği zenginlikleri kendi kavminin geleceği ve refahı için savunmuştur.¹⁰⁹

8. ÇİN'DE TÜRK USULÜ ORDU DÜZENİ

Hun-Çin ilişkilerinin dostâne bir havada sürüp gitmesini fırsat bilen Çinliler, ordularını Türk usulüne göre eğitmişler, Hun silahları ile donatmışlardır. Askerî alandaki ıslahat hareketlerini büyük bir hızla devam ettiren Çinliler, hazırladıkları 140 bin kişilik bir süvari kuvveti ile, M.Ö.127-117 yılları arasında, Hunlar'a karşı büyük bir başarı elde etmişlerdir. Nitekim, Ordos'da Hunlar'a karşı kazanılan zaferler, Hun ağırlık merkezinin Gobi'den kuzeye, Orhun nehri bölgesine kaymasına neden olmuştur. Eski gücünü yitiren Hunlar gitgide zayıflamış, devlet gelirleri azalmış, Çin'den vergi ve benzeri adlar altında alınan mâli destek kesilme noktasına gelmiştir.¹¹⁰

¹⁰⁸ B. Ögel, **Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 621.

¹⁰⁹ İ.Kafesoğlu, “**Türkler**“ İA. C., 12/ II., s. 151.

¹¹⁰ İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 65.

9. Çİ-Çİ HANIN GÜNEY POLİTİKASI VE YERLEŞİK HAYAT ÖZLEMİ

Günden güne artan Çin desise mekanizması, Hun prensleri arasındaki anlaşmazlıkları kanlı mücadeleye dönüştürmüş, devlet ekonomik yönden büyük bir çıkmazın içine girmiştir. M.Ö. 58-31 yılları arasında hüküm süren Tanhu Ho-han-yeh'in, Çin'den yardım talebinde bulunması ve Çin himayesine girme arzusu, Hun ülkesinde büyük tedirginlik yaratmıştır. Nitekim, bu teklifi utanç verici bir davranış olarak gören, "Tarihte milliyetçiliği devlet siyasetinde temel yapan ilk devlet adamı" Çi-çi Han, kardeşinin tanhuluğunu reddetmiştir.¹¹¹ Bu gelişmeler üzerine, M.Ö. 54'de kendi halkının desteğini kaybeden Hun hakanı çareyi, kendine bağlı gruplarla Çin'in kuzeybatı sınırına çekilmekte bulmuştur. Tanhu Ho-han-yeh'in, çekilmesi üzerine devletin başına kardeşi Çi-çi Han geçmiştir.

Hakanlığının ilk yıllarında, Orta Asya'daki rakiplerini bertaraf edip kendine bağlayan Çi-çi Han, gerçek bir Hun imparatoru olduğunu göstermek istemiştir. Diğer taraftan, Çin'e kaçan ve Çin sınırları içinde muhalif bir güç olarak gelişen kardeşi Ho-han-yeh, Çi-çi Han için büyük bir tehlike olmaya başlamıştır.¹¹² Öyle anlaşılıyor ki, Çi-çi Han, Çin'deki gelişmeleri bir tarafa bırakarak yüzünü zengin "Batı Türkistan" topraklarına çevirmiş, akınlarını bu istikamette yoğunlaştırmıştır.

Öte yandan, Wusun Beyi ile anlaşamayan Batı Türkistan kralı bir elçi göndererek, anlaşmazlığın çözümü konusunda, Çi-çi Han'dan yardım istemiştir. Bu talebi fırsat bilen Çi-çi Han, ordusuyla, Orhun'dan Batı Türkistan'a doğru hareket etmiş, ancak askerin çoğu, yolda soğuktan ölmüştür. Sadece üç bin askerle, Batı Türkistan'a gelebilen Çi-çi Han, Wusunları mağlup ettikten sonra Türkistan'da kalmaya karar vermiştir. Rakiplerinden kurtulmak için Batı Türkistan Kralı'nı Talas Irmağına atan Çi-çi Han, Batı Türkistan'ı ele geçirmiştir.¹¹³

İlk icraat olarak, Talas ırmağı boylarında günde 500 kişi çalıştırarak, iki yılda kendine bir kale yaptıran Çi-çi Han, şehirde yaşayarak, **şehirler devletinin hükümdarı** olma yolunda girişimlerde bulunmuştur.¹¹⁴ Böylece Hun tarihinde bir ilke imza atan Çi-çi Han, Romalı falanjistler gibi, geniş kalkanlar taşıyan yeni yaya kıtaları düzenleyerek tarihe kayıt düşmüş ve sahra savaşları yerine şehirlerin etrafını kale duvarlarıyla çevirip alışık olmadığı savaş düzeniyle kendi sonunu hazırlamıştır.

¹¹¹ Fahri Taş, Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi, "Atatürk ve Milliyetçilik", Erzincan 1996, S.I., s. 107'de gösterdiği yer.

¹¹² W. Eberhard, **Çin Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1947, s. 139, 144, 164.

¹¹³ B. Ögel, **Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 76.

¹¹⁴ İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 66.

Hun ordu taktiği, tıpkı vahşi kuşlar gibi ufuklarda görünüp kaybolan atlı kıtalara dayanıyordu. Hun askeri, kalkanlı ve yaya tipi savaşa alışık değildi.¹¹⁵ Çi-çi Han'ın bu zayıf noktasını yakalayan Çin generalleri, kale kuşatmalarında çok tecrübeli olan askerî birlikleri ile Çi-çi Han kalesini kuşatmışlardır. Hunlar, Başkentte, saray içinde hayrete değer bir savunma örneği vermiş, Çi-çi Han, oğlu ve hatunları başta olmak üzere, saray mensuplarından 1518 kişi devletleri uğrunu hayatlarını feda etmişlerdir (M.Ö. 36).¹¹⁶

İsa'dan önceki 38 yıllarında, Çi-çi Han'ın şehirde oturma arzusu, her ne kadar kendi ölümüne neden olmuşsa da bu dava bitmemiş, arkasından gelen insanlara örnek olmuş, yol göstermiş ve böylece Hunlar'a Türkistan yolunun açılmasını sağlamıştır. Görülüyor ki, attan inip, kale yaptıran ve Hindistan ile İran'ın zengin topraklarını gözüne kestiren Çi-çi Han, sonraki Türk tarihinin batıya kayan ilk öncülerinden biri olmuştur.¹¹⁷

10. ASYA HUNLARININ AVRUPA'YA GEÇİŞLERİ

Avrupa kapılarına dayanan Hun insan dalgası.¹¹⁸ Avrupa'yı temelinden sarsmıştır.¹¹⁹ Çi-çi iktidarının yıkılması sonucunda, etrafa dağılmış olarak, Kafkaslar'ın kuzeyinde, Dinyeper nehri civarında, özellikle Aral gölünün doğu bozkırlarında varlıklarını sürdüren Türk kütleleri, doğudan gelen Hun kalıntıları ile çoğalmışlar ve uzun süre sakin bir hayat yaşayarak güçlerini artırmışlardır. Bunlar, iklim değişikliği yüzünden veya 350 yıllarında doğudan gelen Uar-hun baskısı karşısında batıya yönelmişler ve daha sonra da Avrupa Hun imparatorluğunu kurmuşlardır.¹²⁰

IV.asrın ortalarında Alan ülkesini ele geçiren Hunlar, 374'de İtil (Volga) kıyılarına gelmişlerdir. Hun başbuğu Balamir'in idaresindeki büyük taarruz, 374'de Doğu Gotları yıkmış,¹²¹ 375 tarihinde de Batı Gotları çöktürmüştür. Hun askerî gücü, Roma imparatorluğunun kuzey eyaletlerini altüst etmiş ve Avrupa'nın ethnique çehresini değiştiren “**Kavimler Göçü**”nü başlatmıştır.¹²² İlk defa 378 baharında Tuna'yı geçen Hun öncü kuvvetleri

¹¹⁵ B. Ögel, **Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 77.

¹¹⁶ İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 66.

¹¹⁷ B. Ögel, **Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 78; İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, 68; Erol Güngör, **a.g. e.**, s. 17.

¹¹⁸ H. Göktürk, **a.g.e.**, s. 65.

¹¹⁹ F. Bozkurt, **a.g.e.**, s. 18; M. Kemal Ergenekon, **Attila**, (Destan, üç perde, üç tablo), s. 73, (Basıldığı yer ve tarih yer almıyor)

¹²⁰ L. RASONYI, **a.g.e.**, s. 68; İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 69-70; B. Ögel, **Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 80; M. Yazıcı, **a.g.e.**, s. 29.

¹²¹ N. Diyarbakırlı, **a.g.e.**, s. 28.

¹²² Türk Ansiklopedisi, “**Hunlar**”, Millî Eğitim Basımevi, C., XIX., Ankara 1971, s. 384; İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 72; L. RASONYI, **a.g.e.**, s. 69.

Romalılardan hiçbir direnç görmeksizin Trakya içlerine kadar ilerlemişlerdir. Aynı tarihlerde Macaristan ovalarına akınlar yapan Hunlar, bölgede yaşayan Markomanlar ve Kuadlar'ı Roma topraklarına geçmeye zorlamıştır.¹²³

395'te yeniden harekete geçen Hunların bir kısmı Balkanlar üzerinden Trakya'ya ilerlerken, daha büyük bir kısmı da Kafkasya dağlarını aşarak Anadolu'yu istilaya girişmişlerdir. Kasık ve Basık adlı iki başbuğ komutasındaki Hun kuvvetleri Erzurum üzerinden hareketle Karasu ve Fırat havzalarından Malatya'ya ulaşmışlardır. Akınlarını sürdüren ve Kudüs'e kadar giden bu Hunlar 396 yılında büyük bir hızla tekrar Karadeniz'in kuzeyindeki yurtlarına dönmüşlerdir.¹²⁴ Görülüyor ki, Osmanlılar Balkanlara ayak basmadan önce Hunlar ve diğer Türk kavimleri Akdeniz havzasında, bir Türk dinamızının temellerini atmışlardır.¹²⁵ Hunlar'ın, hem doğu, hem de batı yönlerinde ilerlemelerine karşı Doğu Romanın genç İmparatoru Arkadius aciz kalmış hiç bir önlem alamamıştır.¹²⁶

Hun dış siyasetinin esaslarını ortaya koyan Yıldız (Uldız)'ın Tuna boylarında görünmesi ile **Kavimler Göçü'nün** 2.büyük dalgası başlamış ve Hunlar'dan kaçan Vizigotlar 402'de Roma'yı tehdit etmeye başlamıştır. Hun korkusu ile yerlerini terk eden Vandal'ları, Sueb'leri, Burgond ve Saksonları vb.yanına alan ve Roma'yı yeryüzünden kaldıracığını ilan eden Radagais adındaki barbar şef, Romalılardan da destek alan Uldız güçleri tarafından durdurulmuş ve 406'da yakalanıp idam edilmiştir. Bu başarı Hun kuvvetlerinin serbest hareket etmelerine imkan sağlamıştır.¹²⁷

Uldız'ın 410'da ölümü üzerine Hunların başına Rua geçmiştir. Bizans imparatoru, 422 tarihinde Hun ordusunu isyana teşvik ederek, tabî kavimleri Hunlar'dan ayırmak için casusluk şebekelerini harekete geçirmiştir. Rua, bu düşmanca hareketlerin önüne geçmek için tertiplediği Balkan seferinde Bizans'ı yıllık vergiye bağlamıştır.¹²⁸ Ne var ki, İmparator Theodosios II, Hun idaresinde yaşayan yabancıları gizlice kışkırtmaktan geri durmamış, Bizanslı tâcirlerin Hun topraklarında ticaret yapmalarını yasaklamıştır. Bu gelişmeler üzerine Rua, Bizans'a sığınmış olan Hun ileri gelenlerinin ve Hun kaçaklarının iadesini istemiştir. Köşeye sıkışan Theodosios II. anlaşma zemini bulmak için, 434 baharında elçilik heyetini Hun başkentine göndermeye karar vermiştir. Ancak bu arada Rua'nın ölüm haberini duyan Bizans,

¹²³ İ. Kafesoğlu, "Türkler" İslam Ansiklopedisi, C., XII (II), s. 154.

¹²⁴ İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 72-73.

¹²⁵ S. Ayverdi, **a.g.e.**, C., I., s. 198.

¹²⁶ Sevim, Ali **Anadolu'nun Fethi, (Selçuklular Dönemi, Başlangıçtan 1086'ya Kadar)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 14.

¹²⁷ B. Ögel, **Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 80;

İ.Kafesoğlu, "Türkler" İA. C., XII (II), s. 156.

¹²⁸ İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 75; Türk Ansiklopedisi, "**Hunlar**", C., XIX., s. 384.

kudretli bir düşmandan kurtulduğu için sevinmekte ve artık kendileri için bir tehlikenin kalmadığını düşünmektedir. Ne var ki, Hun sınırına gelen Bizans elçilik heyeti Rua'yı da gölgede bırakacak bir başbuğ olan Attila (Etil) ile karşılaşmıştır.¹²⁹

11. ATTILA'NIN FETİH POLİTİKASI

İlâhî bir kaynaktan geldiğine inanılan,¹³⁰ yaklaşık Milâdî 397-400'lerde dünyaya gelen Attila,¹³¹ amcası Rua'nın yanında yetişmiş, onunla birlikte seferlere katılmış, çeşitli kavimleri yakından tanıma fırsatı bulmuş, devlet idaresini ve Hun iç ve dış siyasetinin inceliklerini öğrenmiştir.¹³² Roma kültürünü alan¹³³ ve Latince'yi öğrenen Attila, Roma İmparatorluğu'nun zayıf noktalarını tespit etmiş ve bu konuda bilgi sahibi olmuştur.¹³⁴ İrlandalılar'ın "Atli", Almanların "Ettul", Macarların "Etil" biçiminde ifade ettikleri Attila, aslen kibar, dâhî, zeki, azimli, ciddi ve sade bir kişiliğe sahiptir.¹³⁵ Çok sert bir adam olan Attila'nın, güldüğünü gören olmamıştır. Onun ancak küçük oğlu Ernek'i gördüğü zaman güldüğü söylenmektedir.¹³⁶

445'de Rua'nın ölümü üzerine tek başına idareyi ele alan Attila, Hun sınırına gelen Bizans elçilerini Margos kalesinin karşı tarafında, Kostantia surları önünde, at üzerinde karşılaşmış ve kendi taleplerini barış şartları olarak yazdırmıştır. Theodosios II, Kostantia Barışı (veya Margos Barışı) olarak bilinen bu antlaşmanın bütün şartlarını kabul etmiştir. Bu anlaşmaya göre, Hunlara iade edilen kaçakların Karsus kalesinde astırılması, dehşet saçan Attila'nın büyük bir üne kavuşmasına yardımcı olmuştur.¹³⁷

M.S. V. Yüzyılda Avrupa'nın göbeğinde, yani bugünkü Budapeşte yakınlarında¹³⁸ hükümet merkezini kuran Attila,¹³⁹ bütün Orta Avrupa'yı

¹²⁹ İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 76; İ. Kafesoğlu, "Türkler", İA. C., XII (II), s. 156.

¹³⁰ O. Turan, *a.g.e.*, C., I., s. 84.

¹³¹ İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 82; Necati Kotan, *Attila, (Tu es Flagellum Dei)*, Adana 1976, s. 10'da Attila'nın Milâdî 400 tarihinde bir araba içinde dünyaya geldiğini söylemektedir; Mustafa Yazıcı, Attila'nın 400 tarihinde doğduğunu ve 453 tarihinde öldüğünü kaydetmektedir. Bkz. M. Yazıcı, *a.g.e.*, s. 29.

¹³² İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 76-82; İ. Kafesoğlu, "Türkler" İA. C., 12/ II., s. 156-159.

¹³³ M. Yazıcı, *a.g.e.*, 29'da Attila'nın gençliğini barış için rehine olarak Roma'da geçirdiğini kaydetmektedir.

¹³⁴ M. Brion, *a.g.e.*, s. 112.

¹³⁵ R. Saffet, *a.g.e.*, s. 97.

¹³⁶ S. Gömeç, *a.g.e.*, s. 10; B. Ögel, *Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 82.

¹³⁷ İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 76; İ. Kafesoğlu, "Türkler" İA. C., 12/ II., s. 158.

¹³⁸ F. Köprülü, *a.g.e.*, s. 10; General İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul 1958, s. 189; Bahriye Üçok, Askerin yağmaya dalmaları yüzünden Attila'nın Avrupa'yı tam olarak ele

içine alacak Büyük Hun İmparatorluğu'nun hazırlıklarını yapmaya başlamıştır.

Volga Nehrinin doğusundan bu günkü Fransa'ya kadar olan bölgeye hakim olan Attila, 435 tarihinde, İmparatorluğun doğu bölgesinde at üzerinde, aylarca süren teftiş gezisi yapması, bölgede bulunan Şaragur'ların ayaklanma teşebbüsünü bastırmıştır. Batı kanadının ağırlık merkezi Tuna boylarında, doğu kanadının ağırlık merkezi Dinyeper kıyılarındaki olduğu tahmin edilen bu coğrafyada çeşitli Türk boyları da dahil olmak üzere, Kelt, Suep, Rugi, Ant, Alan, Sarmat, Veşi, vb. sayıları 45'e varan kavimler yaşamaktadır ki, bunların çoğunun şimdiki Avrupa milletlerinin dedeleri oldukları ileri sürülmektedir.¹⁴⁰

Attila, kendine karşı koymaksızın bağlanan kavimler ile hükümdarlarına pek dokunmamış, ancak kendisinin yaptığı savaşlarda bu gibi kavimleri asker olarak kullanmıştır. Avrupa Hunlar'ı yerli halkla çok içli dışlı olmuşlar ve bilhassa Doğu Cermenlerden çok şey alıp vermişlerdir.¹⁴¹ Avrupa'ya yeni bir dinamizm getiren Attila, Avrupalı kavimlere her yönüyle örnek olmuş ve Avrupa'nın etnik ve coğrafi yapısını değiştirmiştir. Bu yüzden diyebiliriz ki, Avrupalı bu günkü başarısını, Orta Asya'dan gelen bu yeni sosyal düzene borçludur.¹⁴²

Attila, 440'tan itibaren, Bizans'a karşı baskılarının iyiden iyiye artırmıştır. Zira, Theodosios II'in, Konstantia anlaşmasına aykırı davranması, Hun kaçaklarını koruması, Hun mezarlarının soyulması, yıllık vergiyi ödememesi vb. sebeplerden yüzünden Attila, Margos'un zaptı ile başlayan I. Balkan seferine çıkmıştır. Belgrad ve Niş üzerinden Trakya'ya doğru yürüyen Hun ordularının hızı, Batı Roma'nın aracılığı ile kesilebilmiştir. Roma orduları başkumandanı Aetius, Theodosios'un antlaşma şartlarına uyacağını garantilemek üzere oğlu Karpilio'yu Hun sarayına rehine olarak göndermiştir. Bu sefer sonunda Tuna boylarındaki kaleler Hun idaresine girmiş, Balkanlar'da Hun idaresine karşı durabilecek direnç kırılmıştır.¹⁴³ Bu gelişmeler

geçiremediğini söylemektedir. Bkz. Bahriye Üçok, **İslam Tarihi, Emevîler-Abbâsîler**, Düzeltilmiş İlaveli İkinci Baskı, Ankara 1983, s. 64; M. Yazıcı, **a.g.e.**, s. 30.

¹³⁹ B. Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, C., I., s. 6.

¹⁴⁰ N. Fettich, "Die Metlkunst der landnehmenden Ungarn, AH, C., XXI., 1937, (Türk. Terc.): "Hunların Arkeolojik Hatıraları", bk, Attila ve Hunları, İstanbul 1962, s. 245-260; E. Güngör, **a.g. e.**, s. 22.

¹⁴¹ B. Ögel, **Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 83.

¹⁴² S. Gömeç, **a.g.e.**, s. 10.

¹⁴³ B. Ögel, **Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 83; İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 78-79.

çerçevesinde ülkede posta örgütünü ihdas eden Attila,¹⁴⁴ 442'de çağın en büyük özgür İmparatorluğu'nu kurmuştur.¹⁴⁵

445 tarihinde Bleda'nın ölümü üzerine tek başına Hun imparatoru olan Attila, Batı-Asya ve Orta-Avrupa'yı hakimiyeti altına almıştır. Her iki Romanın durumu ortadadır. Attila'ya karşı güçleri yoktur. Bizans'ın yıllık vergiyi ödememesi ve kaçakları iade etmemesi 447'de 2.Balkan seferinin açılmasına yol açmıştır. Attila yönetimindeki Hun askerî birlikleri, Tuna Nehrini geçerek bu günkü Büyük Çekmeceye kadar gelmiş ve burada Bizans'la Anadolios Barışı yapılmıştır.¹⁴⁶ Tahta koltukta oturup, tahta tabaklar içinde yemek yiyen¹⁴⁷ ancak, dünyaya hakim olmayı planlayan Attila, Avrupa'nın büyük zenginliklerini ele geçirmiş, Bizans'ı ağır vergilere bağlamıştır.¹⁴⁸

Kendilerine çok ağır gelen bu yıllık vergilerden kurtulmak isteyen Bizans, bir süikast ile Attila'yı öldürmeye karar vermiş ve bunu gerçekleştirmek için oluşturduğu elçilik heyetini Attila'nın devlet merkezine, yani Orta Macaristan'a göndermiştir. Bu suikast haberini öğrenen Attila, yaptığı açık sorguda Bilgila'ya yapacağı işleri itiraf ettirmiş, ancak Bizanslıların hiç birine dokunmamıştır. Bizans'ı kendi iradesine bağlı kabul eden Attila, Batı Roma üzerine yürüme zamanının geldiğini ve barbarlardan oluşan bütün bir Batı dünyası ile hesaplaşmanın ne demek olduğunu düşünmeye başlamıştır.¹⁴⁹

448 yılından itibaren siyâsî ve askerî hazırlığını tamamlayan Attila, ilk diplomatik taarruzunu Roma'ya yöneltmiştir. Attila, vaktiyle kendisine nişan yüzüğü gönderen Honoria'yı zevceliğe kabul ettiğini bildirmiş, cehiz olarak da Honoria'nın hissesine düşen imparatorluğun yarısını veya kocası sıfatıyla Roma imparatorluğunun idaresine iştirak hakkını istemiştir. Roma'nın bu teklifi kabul etmemesi, büyük Hun seferini meşru duruma sokmuştur.¹⁵⁰

451 Haziranında Kampus Mavriyakus denen sahada cereyan eden savaşta 165 bin kişi ölmüş, ancak galip tarafın kim olduğu hala münakaşa

¹⁴⁴ M. Yazıcı, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁴⁵ S. Pınar, **a.g.e.**, C., I., s. 425.

¹⁴⁶ P. Vaczy, (Türk, Terc.): "**Hunlar Avrupa'da**", bk. Attila ve Hunları, İstanbul 1962, s. 88; İbrahim Kafesoğlu, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara, 1976, s. 704, Ayrıca bkz. S. Pınar, **a.g.e.**, s. 21, Hüseyin Namık Orkun, **Türkçülerin Tarihi**, Ankara 1977, s. 18,

¹⁴⁷ B. Ögel, **Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 85;

¹⁴⁸ B. Ögel, **Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 85; İbrahim Kafesoğlu, **Türk Bozkır Kültürü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987, s. 44.

¹⁴⁹ İ. Kafesoğlu, "**Türkler**" İA. C., 12/ II., s. 158; L. RASONYI, **a.g.e.**, s. 71; İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 80.

¹⁵⁰ İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 81; İ. Kafesoğlu, "**Türkler**" İA. C., 12/ II., s. 158.

edilmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, Attila, bu savaşta hedefine ulaşmıştır. Zira, Batıyı hakimiyet altına almak için Roma İmparatorluğunun insan ve asker deposu durumunda olan Galya barbarlarının üzerine giden Attila, Galya'nın savaş gücünü kırarak, Roma'yı desteksiz bırakmayı başarmıştır.¹⁵¹

452 baharında 100 bin kişilik ordusuyla Venedik yakınlarına gelen Attila'nın, Roma imparatorluğunun o zamanki başkenti Ravenna'yı tehdit etmesi, Roma sarayını endişelendirmiş, halkı telaşa düşürmüş, Senatoyu barışa zorlamıştır. Sür'atle hazırlanan ve başta Papa olmak üzere, yüksek rütbeli kardinallerden oluşan barış heyeti, tâbî bir devletin elçileri gibi, 452 Temmuz ortalarında, karargahını Po ovasında kuran Attila'nın huzuruna çıkmışlardır.¹⁵² Papa, imparator ve bütün Hıristiyan dünyası adına, Attila'dan Roma'yı esirgemesini rica etmiştir.¹⁵³ Roma şehrine dokunmayacağına söyleyen Attila'nın bu yaklaşımı, Roma'yı harabeden Gotlar ve Vandalaların yaptıkları ile mukayese edilince daha da önem arz ekmekte ve Attila'nın büyüklüğünü ve kültür seviyesini ortaya koymaktadır.¹⁵⁴

Sonuç olarak Attila, Roma'yı yıkmaktan vazgeçerek Macaristan'daki merkezine dönmüştür. 58-60 yaşına basan Attila, 453 yılında¹⁵⁵, İldiko adında genç bir kızla evlenmiş ve zifaf gecesi sabahında ağzından ve burnundan kanlar akar durumda olduğu halde ölü bulunmuştur. Ceset, önce altın bir tabuta konularak önce gümüş sonra da demir bir muhafazanın içine yerleştirilmiş ve muhteşem bir törenle bilinmeyen bir nehir yatağına gömülmüştür. Daha sonra mezarın yanından geçen bir çayın da yatağı değiştirilmiştir. Tarihin en büyük cihangirlerinden biri olan Attila'nın mezarının nerede olduğu bugün hâlâ bilinmemektedir.¹⁵⁶

¹⁵¹ L. RASONYI, a.g.e., s. 9, 71; İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 81.

¹⁵² Attila'nın 1500'cü yılında oynanmak üzere Halkevleri gençleri için, Bay Hüseyin Namık'ın "**Attila Ve Oğulları Tarihi**"nden alınan dokümanlara dayanılarak yazılan (Üç Perde) piyeste Attila için: "**Harç, Kemik, taş görerek, et ve kan koklayarak-Attila, Avrupa'yı geziyor, doğrul da bak,**" kaydı düşülmüştür. Behçet Kemal Çağlar, **Attila**, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s. 8.

¹⁵³ L. RASONYI, a.g.e., s. 9, 71; İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 82.

¹⁵⁴ H. G. Yurdaydın, a.g.e., s. 51; B. Ögel, **Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 84.

¹⁵⁵ F. Bozkurt, a.g.e., s. 20; **Türk Dünyası Kültür Atlası (A Culturel Atlas Of The Türkıh World, İslam Öncesi Dönem)**, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 97; İ. Kafesoğlu, "**Türkler**" İA. C., 12/ II., s. 160.

¹⁵⁶ S. Eckhardt, **Efsânedeki Attila**, bk. Attila ve Hunları, İstanbul 1962, s. 149-152; M. Yazıcı, a.g.e., s. 30; L. RASONYI, a.g.e., s. 71.

C. AK-HUN (EFTALİT) DEVLETİ

Ak-Hunlar tarih sahnesine çıktığı andan itibaren Çin, Eski İran, Latin-Bizans, Ermeni-Süryânî, İslam, Tibet ve Hind kaynaklarında, bir de sikke ve kitabelerde iz bırakmışlardır.¹⁵⁷

Ak-Hunların menşei konusunda da şu görüşler ileri sürülmüştür:

1. Çin kaynakları, Ak-Hunların etnik menşelerinin Turfan'lı, Kao-çe'li, Ta-yüe-çi'li Kang-çü'lü kabilelerine dayandığını ile sürmektedir.

2. Ak-Hunların Kang-çü'lerle ilgili olduğu ileri sürülmüştür. Bu bilgilerin Çin'e çok uzaklardan ve yabancı ülkelerden geldiği var sayılırsa Ak-Hunların Kang-çü'lerden indiğini söylemek mümkün görülmemektedir.

3. Vey-şu (386-589), Ak-Hunların Büyük Yüe-çi ırkından olduğunu söylemektedir. Kaynaklar da bu görüşü Büyük Yüe-çi / Ak-hun nazariyesini doğrulamaktadır.

4. Ak-Hunların Kao-çe soyundan geldiğine ilişkin nazariye kabul etmek zor görünmektedir. Zira, Ak-Hunların Toharistanda ortaya çıkmaları göz önüne alınırsa, menşelerinin de Toharistanda aranması gerekir. "Adetleri Tu-küe'lere beziyordu"¹⁵⁸ biçimindeki ifadeye göre, Ak-Hunların Kao-Çe'ler'den gelmiş olabileceğini söylemek zor görünüyor.¹⁵⁹

Beyaz Hun adı da verilen Heftalitler, 350 yıllarında Altaylardan batıya doğru cereyan eden büyük göç hareketi ile ilgilidir.¹⁶⁰ İç-Asya'da Hun idaresinden sonra iktidara gelen Sien-pilerin yerine kurulan Juan-juan devletinde **Uar** ve **Hun** adlarında iki kabile grubu 350'lerde o devletten ayrılarak bu günkü Güney Kazakistan'a gelmiş, daha sonra da güneye yönelerek Afganistan'ın Toharistan bölgesine inmişlerdir.¹⁶¹ Hakimiyetini batıda Hazar denizinin güneyinde Hirkania'ya, kadar genişleten bu devlet, 5. asır ortalarından itibaren Heftal adında¹⁶² yeni bir hükümdar ailesine sahip olmuş ve yıkıldığı 557 yılına kadar hem sülale, hem kavim olarak Ak-Hun adı ili birlikte bu adı taşımıştır. "Ephtalit" adı, Sâsânî imparatoru Peroz (Fîrûz)'u mağlup eden Hun hükümdarı Ephtalanos'a dayanmaktadır.¹⁶³ Devlette önemli rol oynayan Heftalitler daha sonra İran'ın batısına göçmüşlerdir. 358 yılında İran üzerine baskı uygulayan Uar-hunların mücadelesi 9 yıl sürmüştür. Yıkılma tehlikesi geçiren Sâsânî imparatorluğu Şapur II'nin gayretleri

¹⁵⁷ E. Konukçu, **a.g.e.**, s. 39-45.

¹⁵⁸ W. Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**", Ankara 1942, s. 50.

¹⁵⁹ E. Konukçu, **a.g.e.**, s. 50.

¹⁶⁰ İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 85;

¹⁶¹ E. Konukçu, **a.g.e.**, s. 71.

¹⁶² L. RASONYI, **a.g.e.**, s. 9, 72; Z. V. Togan, **a.g.e.**, s. 42, 46; Zekeriya Kitapçı, **Türkistan'da İslâmiyet ve Türkler**, Konya 1988, s. 50; İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 86.

¹⁶³ İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 85; İ. Kafesoğlu, "Türkler" **İA. C.**, 12/ II., s. 160.

ile kurtulmuş, iki taraf arasında yapılan anlaşma uzun süre devam etmiştir. Ancak Behram Gor zamanında 427'de başlayan yeni saldırılar Sâsânîleri zora sokmuştur. Uar-Hun (Ak-Hun)'ların başında bulunan Kün-Han, İran iç işlerine karışarak, himayesine aldığı Fîrûz'u 458 tarihinde Sâsânî tahtına çıkarmıştır.¹⁶⁴ Hakimiyetini Kuzey Hindistan istikametine doğru genişleten Kün-Han 470'de Gupta devletini dağıtmıştır.¹⁶⁵

Ak-Hun-Eftalitler, 484 yılında Ceyhun civarında Sâsânîleri mağlup ederek Herat bölgesini ele geçirmişlerdir. Büyük bir ordu ile Merv'e doğru yola çıkan Sicistan valisi Suhra fazla bir varlık gösterememiş, Feykend önlerinde Ak-Hunlarla bir sulh anlaşması yaparak memleketine geri dönmüş ve Kavad (Kubad)'ın (488-496 ve 498-531) Sâsânî tahtına oturmasını sağlamıştır.¹⁶⁶

Bu mağlubiyetin ardından İran'da Mazdek isyanı patlak vermiştir. Devletin âlî menfaatlerini düşünerek Mazdek'e inanma gafletini gösterdiği için tahttan indirilen Şah Kavad (Kubad), yeniden Sâsânî tahtına oturmak ümidiyle Ak-Hunlara sığınmak zorunda kalmıştır. Ak-Hun hükümdarı Mazdek isyanını bastırmak için, Kavad (Kubad)'ı 30.000 kişilik Hun süvari birliğinin başında İran'a göndermiştir. Bu suretle Şah 498-499 tarihlerinde isyanı bastırmış Mazdek ve taraftarları idam edilmiştir. Sarayda layık olduğu saygıyı gören Kavad (Kubad) üç yıl sonra Ak-Hunların yardımı ile Sâsânî tahtını ele geçirmiştir.¹⁶⁷

Kavad (Kubad) 531'de ölünce yerine oğlu Husrev I. Enuşirvan geçmiştir. Sâsânî imparatorluğu "Adil" lakabı ile anılan Husrev I. Enuşirvan (531-579) devrinde hak ve adaletin hüküm sürdüğü bir dönem yaşamıştır.¹⁶⁸ Anuşirvan İran'da büyük bir devlet adamı olarak ortaya çıkınca Ak Hun-Eftalitler yavaş yavaş etkinliğini kaybetmeye başlamıştır. 522'de Orta Asya'da kurulan Gök-Türk hakanlığı, Mâveraünnehir bölgesinde faaliyete geçmesi üzerine Ak Hun-Eftalit devleti iki büyük imparatorluk arasında sıkışıp kalmıştır. 557 yılında Anuşirvan ile İstemi'nin birlikte hareket etmesi sonucunda Ak Hun iktidarı yıkılmış ve ülke Gök-Türkler ile İranlılar arasında paylaşılmıştır.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Z. V. Togan, **a.g.e.**, s. 42; L. RASONYI, **a.g.e.**, s. 9, 73; E. Konukçu, **a.g.e.**, s. 78; M. Yazıcı, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁶⁵ İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 87.

¹⁶⁶ E. Konukçu, **a.g.e.**, s. 82; İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 87.

¹⁶⁷ E. Konukçu, **a.g.e.**, s. 82; İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 88.

¹⁶⁸ İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 88.

¹⁶⁹ L. RASONYI, **a.g.e.**, s. 73; Z. V. Togan, **a.g.e.**, s. 43; İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 89.

D. DEVLET-HALK İLİŞKİLERİ

Konunun alt yapısını oluşturması bakımından, Hun Türklerinin ve hakanlarının bazı özelliklerine işaret etmek yerinde olacaktır.

1. TÜRK HAKANLARININ KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

Ülke, bir devletin maddi ögesini oluşturmaktadır. Zira devlet, egemenlik, güç ve kudretini bu çevrede hissettirir. Topraksız bir devlet düşünülemez. Halk toprağı, toprak da halkı tamamlamakta ve böylece devletin oluşması sağlanmaktadır.¹⁷⁰

Türk kağanlarında bilgelik, vazgeçilmez özellikler arasında yer almaktadır. Daha önemlisi, yalnızca kağanların bilge olması yeterli görülmemiş, onların çevresindeki üst düzey bürokratların ve komutanların da bilge olmaları şart koşulmuştur. Nitekim, eski Türk yazıtlarında; **"Bilgi bilmez kişiler bilmedikleri için"** toplumların yenilgisine ve mağlubiyetlerine sebep oldukları vurgulanmaktadır.¹⁷¹ Bu öneminden dolayı bilgelik, büyük Hun devletinden itibaren tüm hükümdarlar için vazgeçilmez bir özellik halini almıştır. Çinliler'in **"Hsien-Wang"** diye tercüme ettikleri, bilge prensler Mete'nin sağ ve solunda yer almışlardır. Hunlar'ın bu unvan ve memuriyetleri, Göktürk devletinde de devam etmiştir. Nitekim, Bilge Kağan'ın, kağanlık tahtına oturmadan önce, böyle bir bilge prens olduğu ileri sürülmektedir. Kendisi kağan olunca yerine ünlü kardeşi, Kül-Tegin "Bilge-prens" lige tayin edilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, **"Bilgelik"** bütün iyi ve büyük Türk Kağanları için, müştereken bir unvan olarak kullanılmıştır.

Çinliler'in **"ta-chen"** adını verdikleri **"Kurultay müessesesi"**, Hunlar'da âdetâ devletin temelini oluşturmaktadır. Zira Mete Han, ilke olarak, devlet büyüklerinin görüşünü almadan hiç bir şey yapmamaya özen göstermiş, ancak son sözü yine kendisi söylemiştir. Özellikle komşu devlet elçilerini kabul eden Mete, yürürlükteki törelere uygun olarak, devlet büyüklerinin görüşlerine baş vurmaya ihmal etmemiştir. Bu önemli uygulamanın uzantısı olan **"Danışma kurulları"** günümüz dünya milletlerinin hemen hepsinde yer almaktadır.¹⁷²

¹⁷⁰ Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği**, İkinci Baskı, Ankara 1981, s. 41.

¹⁷¹ B. Ögel, **Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 580.

¹⁷² B. Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, C., I., s. 224-225.

2. HAKAN-KURULTAY İLİŞKİLERİ

Hun Hakanları halkın duygu ve düşüncelerini daima ön planda tutmuşlardır. Tedirginlik verecek şeylerin halk tarafından duyulmasından rahatsız olan Hun Hakanları, “Aman halkım duymasın, halkımın sabrı kalmadı” gibi sözleri çokça tekrar ederek halkın nabzını tutmaya çalışmışlardır.

Diplomatik ilişkiler çerçevesinde, Hun Hakanının huzuruna kabul edilen Çin elçisi; **"Güney Çin' deki kralın başı, sarayımızın kapısında asılıdır. Eğer Hun Hakanı bize akın yapıp bizimle savaşabilecekse, İmparatorumuz ordusu ile sınırda beklemektedir. Savaşamayacaksanız, Çin'e bağlılığınızı bildiriniz."** Hunlar'ın oyalama taktiğine vurgu yapan elçi: **"Artık, eskisi gibi kaçıp gidemezsiniz. Kuzeyin otsuz, susuz ve soğuk bozkırlarında saklanamazsınız! Hiç bir şey yapamazsınız"** şeklinde fütursuzca açıklamalarda bulunmuştur. Bu ifadelere çok kızan ve Çin elçisinin gösterdiği küstahlığın, zamansız olarak halk tarafından duyulmasını içine sindiremeyen Hakan, kabul törenini düzenleyen memurları ortadan kaldırmış ve Çin elçisini de Baykal gölünün kuzeyine sürmüştür.¹⁷³

Mete'nin imparator olarak tahta çıktığı çağda, Hunlar'ın doğusunda, Tung-hu adlı Proto Moğol kavimler yaşamaktadır. En güçlü dönemlerini yaşayan ve bundan ötürü de savaş arayan bu kavimler Mete'ye bir elçi göndererek, Tuman Han'ın yorulmadan yüzlerce mil koşan atının kendilerine verilmesini istemişlerdir. Komşu devletten gelen bu teklif Hun kurultayında görüşülmüş ve **"Böyle bir atın Hunlar için önemli olduğu vurgulanarak atın Tung-hu'lara verilmeyeceğine"** karar verilmiştir. Kurultayın aldığı bu karara itiraz eden Mete, belki de zaman kazanmak için, **"Nasıl olur da bir atı komşu bir devletten daha değerli tutabilirsiniz"** diyerek değerli atın elçiye verilmesi yönünde karar verilmiştir.

Söz konusu atı aldıktan sonra Mete'nin korktuğunu zanneden Tung-hular, Hunlar'a yeni bir elçi göndererek Mete'nin yanında bulunan kadınlardan birini istemişlerdir. Bu konu kurultayda sert tartışmalara neden olmuş ve **"Bunlar ahlak diye bir şey tanımıyorlar, onlara hücum edip ortadan kaldırmalıyız"** biçimindeki kurultay kararına hoş görüyle bakan Mete, **"Bir kadın, komşu devletten daha değerli görülmemelidir, barış korunmalıdır"** diyerek çok değer verdiği kadını Tung-hular'ın elçisine vermekten çekinmemiştir. Mete'nin bu yaklaşımı, Hunlar'da uluslararası hukukun varlığını göstermesi ve ortada çok önemli bir sebep olmadan savaşa girilmesinin çok yanlış bir karar olması bakımından dikkat çekicidir.

Mete'nin bu tavrından cesaret alan Tung-hular, doğu istikâmetinde yer alan ve **"Ordu"** adı verilen boş (ve kurak) bir Hun toprağını işgal etmiş-

¹⁷³ B. Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, C., II., s. 74.

ler ve, “İkimiz arasında bulunan bu boş arazi sizin işinize yaramıyor, bu yeri bize verin!” biçiminde talepte bulunmuşlardır. “**Terkedilmiş böyle bir arazi Tung-hular’a verilebilir, çok da önemli değil**” biçimindeki kurultay kararına çok sinirlenen Mete Han, “**Toprak milletin köküdür,¹⁷⁴ devletin temelidir. Devletin toprağını başkasına nasıl verebiliriz**”¹⁷⁵ diyerek Doğu istikametine doğru harekete geçmiş ve Tung-hular’ın üzerine yürümüştür. Böylece tarihte ilk defa Türk ve Moğol kavimleri karşı karşıya gelmiş bir öç savaşı başlamıştır.

Ordusunu disiplinli ve teşkilâtli bir duruma getiren Mete, Türklerde vatan sevgisinin en güzel örneklerini ortaya koymuştur. Öldüğü zaman ardında, yüzyıllar boyunca bütün Türk devletlerine model olabilecek teşkilatlı bir devlet, disiplinli bir ordu, sanatı ile en yüksek vasıflı bir toplum bırakmıştır.

3. VATANDAŞLIK BİLİNCİ VE VERGİ İLİŞKİSİ

Bütün Türk devletlerinde olduğu gibi Hunlar'da da vergi önemli bir yer tutmaktadır. Vatandaşlık bilinci gelişen Türk toplulukları, devlet ve il başı tarafından konan vergi yükümlülüğüne, istekle katılmışlardır. Alım vergisi, Arazi vergisi, At vergisi, Diyet vergisi, Hanlık vergisi, Hayvan vergisi, Kurut vergisi, Mahsul vergisi, Su vergisi, Damga vergisi, Üzüm bağı vergisi vb. vergi türleri Osmanlılara eski Türklerden geçmiştir.¹⁷⁶ İl başı tarafından aynî, yani mal olarak toplanan vergiler, hemen orada ordunun ve idarenin giderleri için kullanılmıştır. Türk boylarında otlak ve yaylaklar ortak mülkiyet niteliğindedir. O yüzden bu topraklar “**devlet malı**” olduğundan, burarlardan faydalanan at, koyun ve sığır sürülerinden vergi alınmaktadır.¹⁷⁷ Attila vergilerin düzenli olarak ödenmesini istemiş ve hainlerin korunmasını arzu etmemiştir. Özellikle büyük ticaret merkezlerindeki esnaftan vergi alınmakta, biriken vergilerin faizleri, hatta gecikme cezaları tahsil edilmektedir.¹⁷⁸

¹⁷⁴ O.Turan, **a.g.e.**, s. 88.

¹⁷⁵ B. Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, C., II., s. 74.

¹⁷⁶ B. Ögel, **Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 653-654.

¹⁷⁷ İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 238.

¹⁷⁸ B. Ögel, **Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 653.

4. AİLE-TOPLUM İLİŞKİLERİ

Hunlar, bölgede büyük devlet olma özelliğini kazanınca, uluslar arası ilişkiler başlamış, karşılıklı elçiler aracılığı ile çeşitli konularda görüş alış-verişinde bulunulmuştur. Nitekim, Çin imparatorluğu, M.Ö.174 tarihinde Hunlar'a bir elçi göndererek, Hun toplumunda, halen hüküm süren aile-toplum ilişkileri, aile-devlet münasebetleri, gelenek ve görenekler konusunda bilgi alma ihtiyacını duymuştur. Bu talep Hunlar tarafından olumlu karşılanmış ve Çin elçisine şu bilgiler verilmiştir: "Hunlar kendi sürülerinin etlerini yerler, sütlerinden içki yapıp içerler, derilerinden de elbise yaparlar. Sürüler otluk ve sulak arazilerde yaşarlar. Bunun için mevsimlere göre, hareket edip gezerler. Hun insanı bir tehlike karşısında veya savaş anında herkes topluca atına biner, ok ve yaylarını kullanırlar. Onlar kendilerine düşen görevleri zamanında eksiksiz olarak yaparlar ve zafere kolaylıkla ulaşırlar. Önlerine gelen bütün engelleri aşarlar, onlar için bir güçlük yoktur."

Türk toplumlarında, beyler ile devlet büyükleri arasındaki ilişkiler, sürekli ve dengeli bir biçimde yürümektedir. Çin'deki uygulamanın tam tersine, Hun toplumunun bu iki önemli unsuru arasında, temelde, bir anlaşmazlık söz konusu olmamaktadır. Devletin kuruluş ve işleyişi, adeta tek bir vücut gibi, birlik beraberlik içinde sürüp gitmektedir. Çin'de yaşayan aileler, çoğu zaman devlet için karşılıksız olarak çalışmaya zorlanmışlardır. Oysa Hunlar'da angarya yoktur. Zira, devletin yapısı ve kuruluşu, angarya anlayışına müsaade etmemektedir.¹⁷⁹

5. ORDU-MİLLET KAYNAŞMASI

Türklerde "Savaş ve savunma taktiği" surlarla çevrili büyük şehirlere dayanmadığından, köylü ve yaylacıların kitleler halinde yol ve kale gibi yerlerde çalıştıklarını gösteren herhangi bir belgeye rastlanmamaktadır. Olağan üstü hallerde, belki böyle bir çalışma olmuştur. Ama bu bir töre ve devlet geleneği halinde tezahür etmemiştir. Türkler savaş dönemlerinde, devlet ve ordularıyla bütünleşmiş, her türlü yükümlülüklerini zevkle yerine getirmişlerdir.

Devlete asker vermek zorunda olan Türk aileleri devletin yararlarını kendi yararları gibi görmüşler ve düşüncelerini bu felsefe üzerine kurmuşlardır. Barış zamanlarında ise kendi işleriyle ve meslekleriyle uğraşan aileler, savaş isteklerini daima canlı tutmaya özen göstermişlerdir.

¹⁷⁹ B. Ögel, *Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 243.

6. SAVAŞ PSİKOLOJİSİ VE ÖLÜMSÜZLÜK KAVRAMI

Savaş psikolojisi açısından önemli bir yer tutan Şehitlik veya şahâdet hiç şüphe yok ki İslamiyet'in en köklü inanç meselelerinden biridir.¹⁸⁰ Türkler, İslam dinini kabul etmelerinden önce de böyle bir inancı sürdürmüşlerdir. Devlet ve millet için fedakarlık diyebileceğimiz şehitliğin, İslamiyet'ten önceki Türk tarihinde sayısız örnekleri vardır. Nitekim, şehit mezarlarının üzerine "beyaz", eceli ile ölenlerin mezarlarına ise "siyah" bayrak asmışlardır ki, bu gün mezarlara bez bağlama adetinin buralardan geldiği ileri sürülmektedir.¹⁸¹

Öyle anlaşılıyor ki, devletler, vatan savunması ile karşı karşıya gelince ölümsüzlük denen şehitlik kavramı ön plana çıkmaktadır. Nitekim tükenme noktasına gelen Hunlar, çareyi Çin'e bağlanmakta bulmuş ve M.Ö.53 yılında toplanan Hun kurultayında, Çin'e iltihak konusu gündeme taşınmıştır. Hun halkı, Çin'in güdümüne girmeyi şiddetle reddetmiş ve kurultayda şu görüşlere yer verilmiştir: "Hunlar, ilke olarak cesareti, üstünlük ve onur meselesi saymaktadır. Başkasına bağlanıp, ona hizmet etmek aşağılıktır. At üzerinde savaş veren Hunlar, bu devleti derlemiş ve kurmuşlardır." Ölünceye kadar savaşmaya hazır olan Hun yiğitleri, yüzlerce kavim arasındaki şöhretlerini, şehitlik denen bu ölümsüzlük duygusundan almışlardır. Göktürk, Selçuklu ve Osmanlı devletindeki şehitlik anlayışı da bundan pek ayrı değildir.¹⁸²

7. AİLE-FERT İLİŞKİLERİ

Türkler, ailenin bölünmezliği prensibini esas olarak kabul etmiş ve bu geleneklerini tarihleri boyunca sürdürmüşlerdir. Bu prensiplere göre; Hun ailesinde anneler, vazgeçilmez varlıklardır. Nitekim, kocası ölen kadınlar, töreleri gereği ve ailenin bütünlüğü için daima koruma altına alınmışlardır.

Ölen bir kardeşin eşi ve çocuklarının sahipsiz kalmasına yoksulluk içinde yaşamalarına, Hun töresi izin vermemektedir. Çocukların sahipsiz kalmaları, başlarını alıp gitmeleri, başka ailelere girip soyadlarını değiştirmeleri Hunlar için büyük bir kayıp ve ayıp sayılmıştır.

¹⁸⁰ Bkz. Ali Özek, Hayreddin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 23; Müslim b. El-Haccâc, **Sahih-i Müslim**, C., II., İstanbul 1992, İmarat, s. 1521, (Hadis no: 1914); Ebu Davud Süleyman b. El-Eş'as, **Sünen**, C., III., İstanbul 1992, s. 482, (Hadis no: 3111)

¹⁸¹ B. Ögel, **Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 759.

¹⁸² B. Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C., VI., s. 142-143.

Fedakarlığı her zaman ön planda tutan Hun halkı, bilhassa yaşlılar, kadınlar ve çocuklar, savaş sırasında aç ve çıplak kalma pahasına, en kalın elbiselerini, belki de en son yiyeceklerini, askere giden akrabalarına seve seve vermeyi görev saymışlardır.

Bu derûnî duyguları anlayamayan Çin elçisi: **“Siz yaşlılarınıza yeterince değer vermiyorsunuz, onlara karşı gerekli saygıyı göstermiyorsunuz”** diyerek, ordu-millet ilişkileri konusunda Hunlar’ı tenkit etmiştir.

Bu açıklamaları dikkatle dinleyen Hun veziri: “Çin geleneklerine göre, yaşlı akrabaları arasında, savaşa katılan gençlerin giymesi için en iyi elbiselerinden vazgeçen, veya yolda yesinler, içsinler diye, en iyi yiyeceklerini hediye eden bir kimse bulunabilir mi”? deyince, Çin elçisi: "Evet doğru, bizim toplumumuzda bulunmaz" diye cevap vermiştir.

Hun veziri konuşmasını şöyle sürdürmüştür: “Hunlar’da ordu hizmeti kutsaldır. Silah altına alınmayan yaşlılar, zayıflar ve çocuklar yağlı ve en iyi yemeklerini kendi savunma ve korunmaları için, güçlü ve savaşa katılanlara vermişler, baba ile oğul, birbirlerini karşılıklı ve sürekli olarak korumuş ve savunmuşlardır. Sen, Hunlar’ın (kendi) yaşlarını küçük görmelerini nasıl söyleyebilirsin." "Hunlar’da baba ile oğul, bir kubbeli keçe çadır içinde yaşamaktadır. Kardeşler ölünce de küçük kardeşler geriye kalan dulların hepsini korumak amacıyla yanlarına almaktadır.” “Tehlikeli zamanlarda atına binen ve oklarını kuşanan Hunlar, tehlike geçip, barış gelince de mutlu olarak hayatlarını sürdürmektedir. Devlete karşı olan vazifeler, angarya biçiminde algılanmadığından işler kolay yürümektedir.”¹⁸³

Bilhassa Mete zamanında, Çin’de esas rejim "Feodalite" olduğu halde Hun devletinde merkezîyetçilik hakim durumdadır. Devlet teşkilatında, küçük memurların ve bazı müşâvirlerin Çinli olmasına karşılık, komutanlar ve birinci derecede makam sahipleri hep Hun asıllı insanlardan oluşmaktadır.¹⁸⁴ Bunlar arasında sosyal nizam ve sorumluluk duygusu hemen hemen aynı esasa, yani töreye dayanmaktadır. Türk sosyal nizamı hakkında Mete Han’ın, **"her aile çocuğundan, her aşiret (kabile) askerinden sorumludur"** emri ve uygulaması, Türk sosyal nizamının ilk örnekleri arasında yer almaktadır.¹⁸⁵

¹⁸³ B. Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, C., I., s. 510-511.

¹⁸⁴ B. Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, C., I., s. 61.

¹⁸⁵ Abdulkadir Yuvalı, **"Türklerde Devlet -Aşiret Münasebetleri"**, Dadaloğlu Vakfı Dergisi, Kayseri 1992, s. 8.

8. BARIŞ GÖRÜŞMELERİNDE KADINLARIN ROLÜ

M.Ö. 200 yılında Çin'e karşı yapılan savaşta Mete'nin Baş Kadınının oynadığı rol, barış politikası açısından son derece manidardır. Mete 400 bin civarındaki ordusuyla Çin İmparatorluğu'nu kuşatmış ve zor durumda kalan İmparator Kao-tsu, Mete'nin Hatununa elçiler göndererek, bir çıkış yolu bulmasını istemiştir. Bunun üzerine Baş Kadın, Mete'ye; "Çin toprakları senin eline düşmüş gibidir. Onun hepsini almış olsan bile, Çin İmparatorlarının kendi halkı arasında ilâhî bir güce sâhip olduğunu unutmamalısın. Ey Hun Hakanı ne yapacağını düşün ve ona göre planını yap!" uyarısında bulunmuştur. Baş Kadının barıştan yana tavır koyarak Hakana yol göstermesi, o zamana kadar, dünya tarihinde eşi benzeri pek görülmemiş, bir olay değildir. Baş Kadının uyarılarını dikkate alan Mete, kuşatmanın bir köşesinden askerlerini çekerek Çin ile anlaşma yolunu tercih etmiştir.

Bu anlaşmaya göre; Çin İmparatoru bozkır bölgelerini Hun Devletine terk etmeye razı olmuştur. Ayrıca, yeteri kadar gıda maddesi ve ipekli kumaş yanında, Hunlar'a yıllık vergi ödemeyi kabul ederek kendini ve ordusunu kurtarmıştır. Doğu Asya tarihinde ilk milletler arası mukavele olarak bilinen bu antlaşma gereğince, 70 yaşında olan¹⁸⁶ Mete bir Çin prensi ile evlenmiş¹⁸⁷ ve Çin ile dostluk ilişkileri yeni bir boyut kazanmıştır. Bu olayda Mete'nin komutan, Baş Kadının ise iyi bir diplomat olduğu gözlenmektedir.¹⁸⁸

Hun siyâsî ilişkilerine baktığımızda, Türk hakanlarının, yabancı elçileri kabullerinde, karılarını ve kızlarını da yanlarında bulundurduklarını görmekteyiz. Nitekim, Bizans elçilerinden yazar Priskos, Attila'nın huzuruna gidişini anlatırken, Kraliçe Rekkan'ın kendisini karşıladığını kaydetmektedir.¹⁸⁹

9. SUÇ VE CEZA İLİŞKİSİ

Hun toplumunda, kılıç çeken kılıçla öldürülmüş, suçlulara ağır cezalar uygulanmıştır. Yağmacının malına bey tarafından el konulmuş, hafif cürüm işleyenler ve adam öldürenler, "**Araba altında ezilerek**" veya bir tarafı kesilerek cezalandırılmışlardır. Ölüm cezasının çok fazla düşünülmediği Hun toplumunda, tutukluluk süresi on günü pek geçmemektedir. Bunun için bütün devlet içinde, yalnızca birkaç tutuklu bulunmaktadır. Hayatı savaşla eş

¹⁸⁶ O. Aslanapa, *a.g.e.*, C., I., s. 1.

¹⁸⁷ Y. Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, C., III., s. 130.

¹⁸⁸ B. Ögel, *Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 62.

¹⁸⁹ A. İnan, *a.g.e.*, s. 26.

anlamalı tutan Hunlar, savaş tutkusunu canlı tutmak için, barış zamanlarında büyük av partileri düzenlemektedir. Savaşta baş kesme veya esir alma, hakan tarafından ödüllendirilmektedir. Alınan esirler, kendi emeğinin karşılığı **olarak, esir** alana verilmekte ve bu esirler ziraat işçisi olarak çalıştırılmaktadır. Savaşta şehit olan bir askerin ölüsünü taşıyıp getiren Hun askeri, onun malına da sahip olma hakkını elde etmektedir. Bu uygulama, Hunlar'ın şehitlerini çok önemsediklerini ve savaş meydanlarında bırakmak istemediklerini göstermesi bakımından çok önemlidir.¹⁹⁰ Yukarıda da belirtildiği üzere, Hun gençlerinin yağlı ve güzel yemekler yemeleri, yaşlıların ise bu yemeklerin yalnızca artıkları ile yetinmeleri, Hunlar'da yaşlılara fazla önem verilmediği intibasını verse de bu doğru değildir. Olsa olsa, gençlerin güçlenmesi ve savaşta daha güçlü katılmalarını temin etmek için Hun yaşlılarının gösterdiği fedakarlıktır. Babaları öldükten sonra annelerini yanlarına alan Hun Türkleri, öz anne dışındaki babanın haremını kendilerine katmışlardır ki, bu uygulama bir çeşit "ailenin sosyal sigortası" niteliğini taşımaktadır.¹⁹¹

10. SONUÇ

Bilindiği üzere Türk tarihinin ilk devirleri Çin tarihi ile karışmış durumdadır. M.Ö.1000 yıllarında tarih sahnesine çıkan, örf ve adetleriyle yaşayan, Türkçe konuşan ve kendilerini Hun olarak nitelendiren Hun devletinden bize ulaşan yazılı bir belge bulunmamaktadır. Bilinen şeylerin hemen tamamı Çin kaynaklarına dayanmaktadır. M.Ö. 220-M.S. 216 yılları arasında hüküm süren Büyük Hun İmparatorluğunun ilk hükümdarı olan Teoman, Türk ellerini tek bir bayrak altında toplayarak büyük bir imparatorluğun temellerinin teşkilatını kurmuştur. Bugün ülkemizin bazı yörelerindeki köy isimlerinin "Hun" adını taşıması, Hunların Anadolu'ya Oğuz boyları olarak geldiğini göstermektedir.

Hunlar, bölgelerinde önemli bir güç halinde Çin'e ardı arası kesilmeyen akınlar yapmaya başlayınca, Çinliler bu akınların önüne geçmek için Çin Seddi'ni inşa etmek zorunda kalmışlardır.(M.Ö.214)

¹⁹⁰ F. Bozkurt, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁹¹ F. Bozkurt, **a.g.e.**, s. 14.

Babasına karşı büyük mücadele veren ve törenin yaşaması uğruna babasını ortadan kaldırmaktan geri durmayan Mete Han, ilk modern devlet ve ordu anlayışını getirmiş, millet ve vatan sevgisinin kutsallığını ortaya koymuştur. Halkının huzur ve güvenini sağlama yolunda Mete'yi hiç bir güç durduramamıştır. Dört milyon kilometrekareyi bulan uçsuz bucaksız topraklar Türklerin hakimiyetine girmiştir.

Yüe-çi'leri mağlup etmesinin ardından Çin'e yönelen Gökhan Çin imparatorunun sarayını ateşe vermiş ve Çin ile iktisadi ilişkilerini dostane devam ettirmek için bir Çin prensesi ile evlenmeyi kabul etmiştir. Hunlarla ilişkilerini dostane bir şekilde devam ettiren Çinliler, ordularını Türk usulüne göre eğitmişler, Hun silahları ile donatmışlardır. Askerî alandaki ıslahat hareketlerini tamamlayan Çinliler M.Ö.127-117 yılları arasında Hunlara karşı büyük bir başarı kazanmışlardır. Eski gücünü kaybeden Hunların gelirleri azalmış, Çin'den vergi ve benzeri adlar altında alınan mâlî destek kesilme noktasına gelmiştir. Çin desise mekanizması, Hun prenslerini birbirine düşürmüş, devlet ekonomik yönden büyük bir çıkmaza girmiştir. M.Ö. 58-31 yılları arasında hüküm süren Tanhu Ho-han-Yeh'in Çin'den yardım istemesini ve Çin'e iltihak etme talebini utanç verici bir davranış olarak gören ve tarihte milliyetçiliği devlet siyâsetinde temel yapan ilk devlet adamı olan Çi-çi Han kardeşinin tanhuluğunu reddetmiştir. Bunun üzerine Tanhu Ho-han-Yeh çareyi Çin'e kaçmakta bulmuştur.(M.Ö.54)

Bu gelişmelerin ardından Hunların başına geçen Çi-çi Han, Talas ırmağı boylarında bir kale yaptırarak şehirler devletinin hükümdarı olma yolunda girişimlerde bulunmuştur. Ne var ki, savunma savaşlarına alışıksız olmayan Çi-çi Han, oğlu ve hatunları başta olmak üzere, devletleri uğruna yüzlerce Hun askeri hayatlarını feda etmişlerdir.(M.Ö.36)

İlâhî bir kaynaktan geldiğine inanılan Attila, kazandığı parlak zaferlerle Avrupa'nın korkulu rüyası haline gelmiştir. 445 tarihinde Rua'nın ölümü üzerine tek başına idareyi ele alan Attila, Avrupa'ya yeni bir dinamizm getirmiş, posta örgütünü ihdas ederek çağın en büyük imparatorluğunu kurmuştur. İtalya içlerinde serbestçe dolaşan Attila, Roma'yı yıkmaktan vazgeçerek Macaristan'daki merkezine geri dönmüştür. Yeni bir İtalya seferine hazırlandığı sırada ölen Attila, ardında, yüzyıllar boyunca bütün Türk devletlerine model olabilecek teşkilatlı bir devlet, disiplinli bir ordu, sanatı ile en yüksek vasıflı bir toplum bırakmıştır.(M.Ö.174)

Hun devletinin altın çağında hakanlar Çin prensesleriyle evlenerek Çin kültürü, imparatorluk fikri ve devlet teşkilatını tanıma fırsatı bulmuşlar, ancak bu evlilikler Hun toplumuna zarar vermiştir. Hunlar arasında Çin hayranlığı başlamış, hakanların, kız aldıkları Çin aileleri Hun devleti nezdinde üstün bir payeye kazanmışlardır. Bu ve benzeri uygulamalar Hun toplumunu rahatsız etmiş, devlet teşkilatında ciddi şekilde tahribata neden olmuştur.

Türk beyleri arasında taht kavgaları başlamış, Çinliler de bu sürtüşmelerden yararlanarak Türkleri zayıf noktalarından vurmaya başlamışlardır.

Hunlar, bölgelerinde büyük devlet olma özelliğini kazanınca, Çin imparatoru, Hun toplumunda hüküm süren, aile-toplum ilişkileri ve gelenek-görenekler hakkında bilgi alma ihtiyacı duymuş, Hunlar da bu tür bilgilerin Çin yetkililerine verilmesine sıcak bakmışlardır. Savaşı normal bir olay olarak gören Hun insanı, savaş anında topluca atlarına binmişler, ok ve yaylarını kullanarak savaşa katılmışlardır. Halk, kendilerine düşen görevleri zamanında ve eksiksiz olarak yaptığından zafere kolaylıkla ulaşmışlardır. Şehitlerine çok önem veren Hunlar, şehit mezarlarının üzerine “beyaz”, eceli ile ölenlerin mezarlarına ise “siyah” bayrak asmışlardır ki, bugün bizim toplumumuzda mezarlara bez bağlama adetini buralardan geldiği varsayılmaktadır.

Türkler, ailenin bölünmezliği prensibini esas olarak almış ve bu geleneklerini tarih boyunca sürdürmüşlerdir. Hun toplumunda anneler vazgeçilmez varlıklardır. Kocasını ölen kadınlar, töreler gereği ve ailenin bütünlüğü için daima koruma altına alınmışlardır. Fedakarlığı hep ön planda tutan Hun halkı, özellikle yaşlılar, kadınlar ve çocuklar, savaş esnasında en kalın elbiselerini, belki de en son yiyeceklerini, askere giden akrabalarına seve seve vermeyi görev saymışlardır. Mete Han’ın “Her aile çocuğundan, her aşiret (kabile) askerden sorumludur” biçimindeki emri Türk sosyal nizamının temellerini oluşturmuştur.

Hunlar, kadını her zaman baş tacı yapmış, barış görüşmelerinde ön planda tutmuşlardır. Hun-Çin savaşında çok zor durumda kalan Çin imparatoru Kao-tsu, Mete’nin Baş Kadınına elçiler göndererek barış için bir çıkış yolu bulmasını istemiştir. Bunun üzerine Baş Kadın Mete’ye, “Çin toprakları eline düşmüş gibidir. Ey Hun Hakanı! ne yapacağını iyi düşün ve ona göre planını yap” uyarısında bulunmuştur. Bu şekilde Baş Kadının barıştan yana tavır koyması, o zamana kadar, dünya tarihinde eşi benzeri görülmemiş bir olaydır.

KAYNAKLAR

- Alptekin, E. (1978). **Uygur Türkleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, s. 10.
- Alptekin, İ. Y. (1981). **Doğu Türkistan Davası**, Marifet Yayınları, İstanbul, s. 82-83.
- Altheim, F. (1952). **Attila et les Huns**, Paris, s. 59.
- Aslanapa, O. (1972). **Türk Sanatı**, Milli Eğitim Basımevi, Birinci Basılış, C. I., İstanbul, s. 1.
- Atasaven, Â., Şener, M. (1994). "Domuz", DİA., C. IX., İstanbul, s. 507.
- Avcıoğlu, D. (1989). **Türklerin Tarihi**, C. I., İstanbul, s. 425.
- Ayverdi, S. (1975). **Türk Tarihinde Osmanlı Asırları**, C. I., İstanbul, s. 39.
- Banarlı, N. S. (1987). **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, C. II., İstanbul, s. 17.
- Barthold, W.V. (1975). **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Yayına Hazırlayan, K. Yaşar Koprıman, Afşar İsmail Aka, Ankara, s. 28.
- Baysun, C., Mansel, A. M. (1945). **İlkçağ Tarihi**, M.E. Basımevi, İstanbul, s. 16.
- Bozkurt, F. (1999). **Türklerin Dili**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 10.
- Brion, M. (1981). **Hunların Hayatı**, Çeviren: M. Reşat Uzman, İstanbul, s. 13.
- Cahen, C. (1979). **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, Türkçesi: Yıldız Moran, İstanbul, s. 21.
- Câhiz, (1970). **Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri**, Tercüme: Ramazan Şeşen, Ankara, s. 66-68.
- Celal, E. A. (Basım Tarihi yer almıyor). **Türk Sanatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 13.
- Çağlar, B. K. (1935). **Attila**, Ulus Basımevi, Ankara, s. 8.
- Diyarbakirli, N. (1972). **Hun Sanatı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 9.
- Eberhard, W. (1942). **Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbî Asya Hunları**, C. VII-VIII., Türkiye Mecmuası, s. 12.
- Eberhard, W. (1947). **Çin Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 139, 144, 164.
- W. (1942). **Çin'in Şimal Komşuları**, Ankara, s. 51.
- W. (1943). "Eski Çin Kültürü ve Türkler", DTCFD, C. I-4., Ankara, s. 21, 29.
- W. (1943). **Eski Çin Kültürü ve Türkler**, DTCFD, Ankara, s. 21.
- W. (1945). "Birkaç Eski Türk Unvanı Hakkında", Belleten, C. XXXV., s. 352.
- Ebu Davud Süleyman b. El-Eş'as, (1992). **Sünen**, İstanbul, s. 482.
- Eckhardt, S. (1962). **Efsânede Attila**, bk. **Attila ve Hunları**, İstanbul, s. 149-152.
- Ergenekon, M. K. ((Basıldığı yer ve tarih yer almıyor)). **Attila**, s. 73,
- Ergin, M. (1986). **Türkiye'yi Bu Güne Getiren Tarihi Seyir**, Ankara, s. 9.
- Fettich, N. (1937-1962). "Die Metlkunst der landnehmenden Ungarn, (Türk. Terc.): "Hunların Arkeolojik Hatıraları" AH, XXI, Attila ve Hunları, İstanbul, 245-260.
- Deguignes, J. (1923). **Hunlar'ın Türkler'in, Moğollar'ın ve Daha Sâir Tatarların Târih-i Umûmîsi**, Mütercim: Hüseyin Cahid, C. I., İstanbul, s. 194.
- Gabain, A.v. (1943). **Türk Hun Münâsebetleri**, II. TTK. İstanbul, s. 908.
- Gelişim Büyük Coğrafya Ansiklopedisi**, (1981). Gelişim yayınları, İstanbul, s. 2308.
- Göde, K. (1984). "Tarihimizde Türk Kültür Çevreleri ve Maverâü'n-nehr Türk Kültür Çevresi", "İbni Sina Kongresi" Tebliğleri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, s. 34.
- Gökalp, C. (1973). **Çin Kaynaklarına Göre, Shih-Vei Kabileleri (Proto-Moğollar Üzerinde Bir Etüt Denemesi**, Sevinç Matbaası Ankara, s. 14.
- Göktürk, H. (1974). **Anadolu'nun Dağında Ovasında Türk Mührü**, Erzurum, s. 64.
- Gömeç, S. (1979). **Kök Türk Tarihi**, Tüksoy Yayınları, Ankara, s.1.

- Grousset, R. (1980). Çev. Dr. M. Reşat Uzmen, **Bozkır İmparatorluğu**, İstanbul, s. 39.
- Güngör, E. (1990). **Tarihte Türkler**, Ötüken Yayınları, 2. Basım, İstanbul, s. 15.
- Hassan, Ü., Berktaş, H., Ödekan, A., Akşin S., (1990). **Türkiye Tarihi, Osmanlı Devletine Kadar Türkler**, C. I., İstanbul, s. 64-83.
- Hayat Ansiklopedisi**, (1983). Doğan Kardeş Yayınları, Hakan ofset, "Hunlar" C. III., İstanbul, s. 1599.
- İnan, A. (1975.). **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, Milli Eğitim Basımevi, 3. Basılış, İstanbul, s. 26.
- İsmail B. General, (1958). **Tarihte Kafkasya**, İstanbul, s. 189.
- Kafesoğlu, İ. (1991) "At", DİA, C. IV., İstanbul, s. 26.
- (1976). **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara, s. 704.
- (1979). "Türkler", İA, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, XII. (II), s. 148.
- (1987). **Türk Bozkır Kültürü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, s. 44.
- (1997). **Türk Millî Kültürü**, Ötüken Neşriyat, 15. Baskı, İstanbul, s. 317-318.
- Kaşgarlı M, (1939-1944). **Dîvân-ı Lügati't-Türk**, (Neşr. Ve Türk. Terc. B. Atalay), I-V., C., I., s. 34-35.
- Kızıoğlu, F. (1992). **Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi-Sa.21, Ankara, s. IX.
- Kitapçı, Z. (1988). **Türkistan'da İslâmiyet ve Türkler**, Konya, s. 50.
- Kitab-ı Mukaddes, (1985). **Eski ve Yeni Ahit, (Tevrat ve İncil)**, Tevrat, (Levililer, II / 7-8, s. 108, Tesniye, 14 / 8, s. 191, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, s. 108, 191.
- Konukçu, E. (1973.). **Kuşan ve Akhunlar Tarihi**, Sevinç Matbaası, Ankara, s. 117.
- Kotan N. (1976). **Attila, (Tu es Flagellum Dei)**, Kemal Matbaası, Adana, s. 10.
- Köprülü, F. (1981). **Türk Edebiyatı Tarihi**, Gereklî Sadeleştirme ve Notlar İlavesiyle Yayınlayanlar: Orhan F. Köprülü, Nermin Pekin, Ötüken Yayınları, 3. Basım, İstanbul, s.8.
- Kösoğlu, N. (1990). **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, İstanbul, s. 26.
- Ligeti, L. (1946). **As İsmereitlen Belso Azsia**, Budapest 1940, (Türk. Terc.): **Bilinmeyen İç Asya**, Ankara, s. 51-58.
- Ligeti, L. (1962). "Attila Hunlarının Menşei", bk. Attila ve Hunları, İstanbul, s. 26.
- Meydan Larousse, Büyük Lügat ve Ansiklopedi, (1971). **"Domuz"**, C. III., İstanbul, s. 828.
- Müslim b. El-Haccâc, (1992). **Sahih-i Müslim**, C. II., İmarat, İstanbul, s. 1521.
- Nemeth, G. (1962). **Hunların Dili**, bk. **Attila ve Hunları**, Tercüme, Şerif Başta, İstanbul, s. 223.
- Nur, R. (1982). **Türk Tarihi**, Tokar Yayınları, C. I., İstanbul, s. 266.
- Orkun, H. N. (1941). **Eski Türk Yazıtları**, Alaettin Kral Basımevi, İstanbul, IV. Notlar, s. XVII.
- Orkun, H. N. (1977). **Türkçülerin Tarihi**, Ankara, s. 18.
- Ögel, B. (1971). **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, C. I., Ankara, s. 8.
- (1981). **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, 1. Baskı, C. I., Ankara, s. 8.
- (1988). **Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul, s. 95.
- (1991). **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Kültür Bakanlığı Yayınları, C. I., Ankara, s. 395.
- Özek, A., Karaman, H., Turgut, A., Çağrı, M., Dönmez, İ. K., Gümüş, S. (1993).
- Öztuna, Y. (1983). **Büyük Türkiye Tarihi**, Ötüken Yayınevi, C. I., İstanbul, s. 47.
- (1990). **Devletler ve Hanedanlar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 130.
- Parmaksızoğlu, İ., Çağlayan, Y. (1976). **Genel Tarih**, Funda Yayınları, Ankara, s. 317.

- Pınar, S. (1973). **Yüz Türk Büyüğü**, İstanbul, s. 19.
- Rasonyı, L. (1988). **Tarihte Türklük**, Ankara, s. 9.
- Refik, A. (1327). **Büyük Tarih-i Umûmî**, C. IV., İstanbul, s. 9-10.
- Sevim, A. (1988). **Anadolu'nun Fethi, (Selçuklular Dönemi, Başlangıçtan 1086'ya kadar)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 14.
- Şimşek, M. (1980). **Avrupa'dan Çin'e (Anılar ve Araştırmalar)**, İstanbul, s. 24.
- Taneri, A. (1981). **Türk Devlet Geleneği**, İkinci Baskı, Ankara, s. 41.
- Taş, F. (1996). Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi, "**Atatürk ve Milliyetçilik**, Erzincan, s. 107.
- Taşgılı, A. (1995). **Gök-Türkler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 12.
- Tekin, T. (1993). **Hunların Dili**, Doruk Yayınları, Ankara, s. 23.
- Togan, Z. V. (1981). **Umumi Türk Tarihine Giriş**, 3. Baskı, İstanbul, s. 65,164.
- Turan, O. (1996). **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, 9. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, s. 1.
- Türk Ansiklopedisi, (1971). "**Hun Dili**", Millî Eğitim Basımevi, C. XIX., Ankara, s. 378.
- (1964). "**Çin Seddi**", Millî Eğitim Basımevi, C. XII., Ankara, s. 50.
- (1971). "**Hunlar**", Millî Eğitim Basımevi, C., XIX., Ankara 1971, s. 384
- Türk Dünyası Kültür Atlası (A Culturel Atlas of The Turkish World, İslam Öncesi Dönem)**, (1997). Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 97.
- Üçok, B. (1983). **İslam Tarihi, Emevîler-Abbâsîler**, Düzeltilmiş İlaveli İkinci Baskı, Ankara, s. 64.
- Vaczy, P. (1962). (Türk, Terc.): "**Hunlar Avrupa'da**", bk. **Attila ve Hunları**, İstanbul, s. 88.
- Verne, J. (1308). **Çin'de Seyahat**, Tercüme: Anmed İhsan, Dersaadet, s. 218.
- Yazıcı, M. (1990). **Tarihte 128 Türk Devlet ile 318 Devlet- 356 Hükümet Başkanlarının Özellikleri**, (M. Ö. 220- M. S. 1990) Ankara, s. 24.
- Yurdaydın, H. G. (1971). **İslâm Tarihi Dersleri**, Ankara, s. 51.
- Yuvalı, A. (1992). "**Türklerde Devlet-Aşiret Münasebetleri**", Dadaloğlu Vakfı Dergisi, Kayseri, s. 8.